

КАМАСУТРА

написана видатним мудрецем Ватсьяною
у супроводі коментаря, виконаного Яшодгарою, під назвою
ЗАСІБ ВІД ЛИХОМАНКИ¹

Переклад виконано з тексту на санскриті у редакції Durgāprasāda, що був опублікований друкарнею Nirṇayasāgara, Ольгою Неліною разом з Андрієм Скібіцьким.

Перший Загальний розділ

Перша глава

СТИСЛИЙ ОГЛЯД НАУКИ

Як відомо, хто в цьому світі тільки не висловлювався на свій розсуд про «Камасутру» Ватсьяни. Тому, привітавши Всезнаючого, я викладу аналіз тексту під назвою «Засіб від лихоманки».

У світі існує [поділ] на чотири варни, брагмани та інші. Також існують чотири періоди життя, а саме учнівство, домогосподарство, відлюдництво та жебрацтво².

¹ Назва коментаря Jayamaṅgala – «Засіб від лихоманки», вірогідно походить від назви аюрведичного рецепту, описаного в четвертому томі «Расаджаланідхі» (глава 2, присвячена лихоманці). <https://www.wisdomlib.org/definition/jayamangala>

Проте існують й інші варіанти перекладу, наприклад, «Переможне благословення». Однак, беручи до уваги перші речення коментаря, а також специфічну тягу людей до чуттєвого задоволення, я схильна думати, що в назві використана метафора, і знання отримані з книги прирівнюються до засобу, що лікує.

² Зазначимо, що на відміну від українського суспільства, де жебрацтво носить маргінальний характер, в контексті Індії, це прийнятний суспільством спосіб життя, коли відмова від здобуття матеріальних цінностей відбувається саме заради присвячення себе духовним практикам. Жебрак слідує чітким умовам щодо отримання допомоги на проживання. Одним із основних текстів де вказанні такі умови є «Закони Ману».

В контексті [«Камасутри»] сенс [життя] людини (puruṣārtha) для брагманів та представників інших каст, має [лише] три цілі³ внаслідок невизнання духовної практики для домогосподарів. Разом з тим, прихильники вчення про каму [кажуть], що головною ціллю людини, яка дає результати, є саме кама, оскільки [вона] спонукає до дгарми та артхи.⁴ Та без методу ками не досягти. Тому маючи намір викласти цей метод, вчитель Малланага⁵ написав цю книгу, спираючись на думки попередніх вчителів.

[Репліка опонента:]

Але ж оскільки кама спонукає до них, то дгарма та артха теж мають бути викладені, якщо вони згадані в книзі.

[Відповідь Яшодгари:]

Звісно! Та кама залежить від того, як її застосовувати, і вона потребує іншого методу [ніж потрібно для досягнення дгарми та артхи], навіть при тому, що спонукає до них. А розгляд методу це і є [засіб] застосування. Пізнання методу можливе завдяки науці⁶ про каму. І його неможливо здобути завдяки наукам про дарму та артху.

Щодо «застосування» [Ватсьяна] скаже:

*Через те, що любощі жінки та чоловіка є обумовленими [обставинами],
розглядається метод [як цього досягти]. (1.2.22)*

І це пізнання методу існує завдяки «Камасутрі». (1.2.23)

Тож тут йтиметься про метод. Його пояснення робить можливим застосування, [і це] завдяки науці про каму. Інакше, яким чином можливе пізнання, як не з науки? Проте серед тих, хто [взагалі] необізнаний в науках, пізнання методу [саме] цієї науки не виникає саме по собі, а можливе завдяки настанові від іншої [людини].

[Репліка опонента:]

³ Три цілі людського життя (trivarga) – це дгарма, артха та кама. Основними трактатами де йдеться про дгарму є Веди та Закони Ману. Основним трактатом щодо артхи – є Артха-шіястра Каутільї. У другій главі даного Трактату наводяться визначення дгарми, артхи та ками, та дається розгорнуте пояснення цих категорій.

⁴ В цій та наступній главі наводяться роздуми щодо ієрархії цілей людського життя та їхньої співзалежності.

⁵ Малланага – ім'я автора «Камасутри», а Ватсьяна – це прізвище.

⁶ За часів написання трактату, наукою називали всю систему знань щодо певного питання: як ті знання, що були записані, так і ті, що існували лише усно. Тексти типу «сутри» відображають ранній етап осмислення того чи іншого питання.

Якщо [ми приймаємо можливість] настанови від іншої [людини], чому не можна вважати, що це і буде висновок з науки?

[Відповідь Яшодгари:]

Просто таке пізнання науки схоже на [розпізнавання] літери в розриві книжкового листа, який зробила комаха, бо цей розрив на цю літеру схожий. Але до кінця не зрозуміло, що [з цього] слід виконувати, а що слід відкинути. Та через достатність методів, містяни впливають ними на не містян і роблять з них містян.

Кажуть:

*Якщо неук коли-небудь в чомусь успіху досягне,
Наче літера він, яку в книзі жук раптом прогризе.*

Адже те, що у деяких знавців науки про каму відсутні [необхідні] навички, це саме їхній недолік, а не науки. Та однаковим чином, будь-де, через помилки в пізнанні, наука сенсу не матиме. Але і не всі ті, хто обізнаний в науках про медицину та інше, дотримуються дієт та подібного.

Тому ті, хто відчують відданість, віру та прагнуть опанувати метод, вони й мають підстави використовувати науку.

Там, напочатку книги, [заради] безперешкодного руху, виконується привітання богам. Тому він [Ватсьяяна] сказав:

Вітаю Дгарму, Артху та Каму.⁷ (1.1.1)⁸

У [цьому] виразі немає неправильного порядку слів, навіть [не дивлячись на те, що] слово «Артха» починається та закінчується на літеру «а».⁹ Через надвисоку важливість Дгарми [саме його ім'я стоїть на першому місці].

[Пізніше Ватсьяяна] скаже:

Кожне [божество], яке згадане раніше, є важливішим.

⁷ В цій сутрі, Дгарма, Артха та Кама згадані саме як боги, тому написано з великої літери.

⁸ Це речення є першою сутрою в «Камасутрі». Тут і далі текст Сутри буде виділено жирним, а все інше – це коментар Яшодгари. В дужках вказаний спочатку номер глави, потім підрозділу і самої сутри.

⁹ Посилання на правило Паніні 2-2-33: ті слова, що в двандва самасі закінчуються та починаються на голосну «а» мають стояти першими.

[Репліка опонента:]

А як щодо доброзичливості по відношенню до інших богів?

[Відповідь Яшодгари:]

Їх теж привітає. Потім він сказав –

Оскільки [вони є] темою обговорення в [цій] книзі. (1.1.2)

Існує правило, що пізнання предметів [серед тих, які призначені наукою чи не призначені], буде більш суттєвим стосовно тих, що призначені [наукою]. Наприклад, [пізнання] ками призначено в цій книзі в наслідок того факту, що вона є сенсом [життя] людини, так само і [пізнання] дгарми та артхи [призначено] нею. Цей попередньо вказаний метод існує для тих, хто рухається до досягнення трьох цілей життя.

Далі [Ватсьяяна] скаже –

Три цілі життя пов'язані одна з одною, [тож] слід займатися [всіма ними]. [Практикувати] дгарму, артху, [заводити] дітей, [мати] стосунки [з родичами], збільшувати родину та [шукати] справжньої пристрасті, згідно науки, [слід] із цнотливою, освіченою жінкою тієї ж варни. (1.2.1; 3.1.1)

Боги уповноваженні керувати цим, завдяки тому, що вони на це призначені.

[Репліка опонента:]

Богами вони називаються метафорично.

[Відповідь Яшодгари:]

[Ні,] інакше, через відсутність божественної природи Дгарми та інших богів, привітання не має відбуватися. Існування божеств у якості тих, хто головує, існує на підставі Традиції. І для ілюстрації сказав:

Пуруравас, маючи на меті побачити Щакру [Індру], пішов на небеса. Побачивши [спочатку] втілених Дгарму [а також Артху та Каму] підійшовши саме до Дгарми та, нехтуючи двома іншими богами, зробив ритуал обходу праворуч¹⁰. Тоді Пуруравас був проклятий тими двома богами, котрі не стерпіли зневаги.

¹⁰ Ритуальне привітання та висловлення поваги, що полягає в урочистому обході навколо об'єкта, якому висловлюється шана, тримаючись від нього правою стороною тіла.

Згодом через прокляття Ками і почалася його розлука з коханою Урваші. А коли розлука якимось чином вгомонилась, внаслідок прокльону Артхи, Пуруравас став занадто жадібний і захопив статки представників чотирьох варн. Через те, брагманами, які, через втрату статків, були стурбовані припиненням ритуальних дій, як наприклад, жертвопринесення, він був поранений жертвовною травою, що була в них у руках та помер. Така легенда.

**[Вітаю] також вчителів, котрі пояснюють узгодженість між ними.
(1.1.3)**

Узгодженість «між ними», а саме Дгармою та іншими [Артхою та Камою] – то є суть. «Котрі пояснюють» – ті, хто роблять зрозумілим. Тобто [він вітає] пояснювачів узгодженості між ними¹¹. Існує обмеження щодо використання у виразі¹² слова, [що виражає діяча] в шостому відмінку¹³. [Але «пояснювач» це не так діяч,] як той, хто є причиною розуміння, каузатор¹⁴. Вітання [саме] тим, хто заради того, щоб пояснити узгодженість між ними, навчив науці про це, а не інших – саме таке значення.

Чому? згодом сказав:

Оскільки вони [вчителі] пов'язані з ними [Дгармою, Артхою та Камою]. (1.1.4)

Внаслідок їхньої зв'язаності [між собою] тут, в науці – саме таке значення. Оскільки вчителі виклали науку, висловивши більш стисло те, що було складено богами. Сутрою, що починається словами «**Бо Праджапаті**», – Ватсьяяна розповів про послідовний зв'язок попередніх вчителів, заради досконалого знання Традиції.

¹¹ В цьому абзаці наводиться граматичний розбір сутри, притаманний коментаторському стилю. Та при перекладі українською, це іноді виглядає, наче, ні про що. Часто подібний розбір надається тоді, коли є декілька варіантів інтерпретації слів або трапляється рідкісне правило чи граматичне виключення. Якщо ви не вивчаєте граматику санскриту, то краще подібні фрагменти при читанні пропускати, оскільки для повноцінного пояснення знадобиться набагато більше слів, ніж коментатор наводить у тексті.

¹² Самасі, складному слові.

¹³ Відсилання до правила Паніні 2.2.15 де йдеться про те, що коли в складному слові остання основа утворена за допомогою суфіксів *tṛs* та *aka*, то попередня основа не може бути у шостому відмінку. Воно наводиться тут тому, що в оригіналі зустрічається саме такий випадок – *tat-samayasya avabodhaka*.

¹⁴ І тому тут можна вживати шостий відмінок у складному слові, Паніні 1.4.55.

Бо Праджапаті, породивши потомство, пояснив їм спочатку, за допомогою ста тисяч розділів, засіб досягнення трьох цілей [дгарми, артхи, ками], які [слід практикувати] впродовж життя. (1.1.5)

Слово «**бо**» вживається в значенні «оскільки». пояснюється через синонім. Перераховується безперервна лінія вчителів цієї Традиції у правильній послідовності.

«[Слід практикувати] **впродовж життя**». У людей є три стани [кожен з яких має відповідну] ознаку: народження, життя та вмирання. В цьому контексті, життя серед [інших] станів є кращим за народження, через [його] тривалість. Воно буває двох видів: щасливе та нещасливе. Також і три цілі життя [дгарма, артха та кама] бувають двох видів: досягнуті та недосягнуті. Тут перше [щасливе життя буде за рахунок досягнення цілей] дгарми, артхи та ками. А друге [нещасливе життя, проявиться у] ворожнечі, недосягненні [цілей] дгарми та артхи.

[Навіть] шлях в іншому світі буде щасливим завдяки слідуванню дгармі. А через неслідування буде нещастя. Саме через артху будуть існувати задоволення та можливість займатися дгармою. А через відсутність артхи – життя зі стражданнями та неможливість практики дгарми. Завдяки камі буде щастя та народження потомства. А через ворожнечу не буде ні того, ні іншого, адже без нащадків людське життя нещасливе, наче [перебування] трави. Таким чином три цілі життя [дгарма, артха та кама] пов'язані між собою.

Та без методу не існує можливості ні досягти ні уникнути того, з приводу чого виникає прагнення наблизитися або відсторонитися. Завдяки інструкції про метод існує наука, а завдяки практиці, що здійснюється належним чином, можливе узгодження між ними [дгармою артхою та камою].

«**Ста тисяч**» [пояснюються синонімами]. «**Пояснив їм спочатку**» – саме це було [сказано] на початку, оскільки далі в книзі про це вже не йтиметься.

Предмет священного знання стосується всіх людей. Тому [автор] помістив це знання у серці, ретельно обдумав його та потім ґрунтовно розповів придатну для всіх науку, що закарбувалася в його пам'яті.

**Про одну з них, що стосується дгарми, розповів окремо Ману
Сваямбху. (1.1.6)**

«**З них**». Те, що розповів Праджапаті, містить три складові, [і] скрізь на чолі [стоїть] дгарма. Ману розповів про неї окремо. Бріхаспаті розповів про артху, а Нандін – про каму.

Слово «Сваямбху» [додано у сутрі] заради [уточнення, що йдеться] не про [однойменного] сина Вівасвата.

«**Що стосується дгарми**» – те місце, де йдеться про дгарму, [а саме] науку про дгарму, такий тут сенс.

Бріхаспаті розповів про те, що стосується артхи. (1.1.7)

«**Що стосується артхи**» – він створив науку про артху, такий тут сенс. Через те, що вони обидва [дгарма та артха] не є темою для обговорення [в цій книзі], перелік глав [про них, тут] не наводиться.

А помічник Махадеви [Шіви], Нандін розповів про Камасутру за допомогою тисячі глав. (1.1.8)

«**Махедева**» [додано в сутрі для того, щоб позначити, що] це саме той Нандін, який допомагає Махадеві, а не будь-хто інший з таким самим іменем. Кажуть, що коли Шіва разом з Умою тисячу божественних років переживали щастя від пристрасної насолоди, Нандін, який мав доступ до дверей їхньої спальні, промовив Камасутру.

Після оголошення предмету науки, тут буде наведений перелік розділів.

Проте Шветакету Ауддалаки скоротив її до п'ятиста глав. (1.1.9)

Нандін розповів про частину із того, [що раніше було сказаного Праджапаті]. Слово «**проте**» [в сутрі] використано у сенсі відмінності. «**Ауддалаки**» – це Шветакету, нащадок Уддалаки.

Раніше серед людей були прийняті любові з чужими жінками. Навіть казали:

*О володарю, всі жінки наче гарнір¹⁵, однакові на смак,
Тож без гніву та захвату грайся з ними на власний лад.*

[Однак] така норма поведінки була припинена нащадком Уддалаки.

Розповідали що:

*Упиватись заборонив брагманам Уддалаки син,
Перелюбу серед містян, як провидець, він не стернів.
Тож, з батьківського дозволу, спробувавши на світі все,
Шветакету науку склав, як в аскезі зміцнив себе.*

Однак її, в свою чергу, скоротив Бабграв'я із Панчали за допомогою ста п'ятдесяти глав [і виклав] у семи розділах, а саме: загальний, про любові, про зваблення дівчини, про дружин, про чужих дружин, про мистецтво повій та розділ про таємне. (1.1.10)

«Її» – саме ту [версію «Камасутри»], що була скорочена нащадком Уддалаки. Він скоротив і зміст, і саму книгу. Раніше тут було сказано, що секс із жінкою іншого чоловіка був заборонений звичаєм, тому в цій [сутрі] слово «**однак**» [вживається у значенні] «на відміну», і отже, тут йтиметься про чужих дружин. [Далі слова] «**Ста п'ятдесяти глав**» [пояснюються синонімами].

«**Загальний розділ**» [називається так тому, що містить положення] для всіх наступних розділів. Другий розділ – «**Про любові**». Розділ, в якому йдеться про секс з дівчиною, називається «**Зваблення дівчини**». Той, де йдеться про призначену бути дружиною, зветься «**Про дружин**». Також [є розділ] «**Про чужих дружин**». Публічний будинок – це місце, де перебувають повії. «**Мистецтво повій**» – це те, де йдеться про використання публічного будинку.

А також є «**Розділ про таємне**» – приховане, приватне. Перерахування [всіх] розділів, починаючи із загального, [здійснюється] заради оголошення змісту книги. [Тож] такого роду питання піднімаються в книзі.

Отже, вчитель [Бабграв'я] осягнув науку попередників та скоротив її до семи розділів задля доступного [обсягу]. Розділ – це те, де

¹⁵ За звичаями, коли гарнір подавався на стіл, то його міг взяти собі кожен охочий, персональної порції тоді ще не було.

назначається головна тема. Бабграв'я – це нащадок Бабгру з Панчали¹⁶. [Для утворення слів у сенсі «нащадка»] від імен «Бабгру» та «Мадху» [потрібно використовувати] суфікс уаї¹⁷.

Шостий серед них, Розділ про мистецтво повій, створив окремо Даттака за дорученням повій із Паталіпутри. (1.1.11)

«Серед них» – що було скорочено нащадком Бабгру. Наступний для розгляду буде саме цей, шостий розділ, а не інший – [казано] задля уточнення. Інакше [кажучи], нумерація [розділу] взята з книги. Тож ми розповімо про нього наступним.

«Із Паталіпутри» – місто Паталіпутра¹⁸ в регіоні Мадга, там перебували [повії]. При словотворі, щоб позначити мешканців сходу, до слів на «р» та «і»¹⁹ додається суфікс виї.

«За дорученням». Як і один з багатьох, брагман з міста Матхури, мешкав у Паталіпутрі. У нього в пізньому віці народився син. Мати ж померла відразу після його народження. І батько віддав сина іншій жінці брагманської варни, а сам перестав підтримувати з ним сімейні стосунки та з часом помер. Брагманка, розсудивши, що її син прийомний, дала йому ім'я згідно обставин – Даттака²⁰. Вихований нею, він за короткий час опанував всі знання та мистецтва. А оскільки за характером він любив пояснювати, то здобув славу вчителя Даттаки. Одного разу він замислився, що саме повсякденне життя більш за все заслуговує на пізнання. А воно, зазвичай, притаманне повіям. І тоді він щодня почав відвідувати бордель, місце в якому близькість була понад усе. І так [добре] він пізнав, що сам став бажаним як наставник цього. Незабаром головна повія Вірасени попросила його розповісти про те, як задовольняти чоловіків. Тож він створив цей розділ окремо за дорученням повій. Така історія.

Але була й інша історія, в яку вірили. Нібито дехто, на ім'я Даттака, був проклятий роздратованим Трьохоким²¹, коли під час святкування благословення вагітної жінки, він проявив зневагу, [розвернувшись] до нього ногами, за що був перетворений в жінку. Але згодом він отримав благословення і став знову чоловіком. Ним, обізнаним в обох [статях:

¹⁶ Історичний регіон та стародавня держава в північній Індії в міжріччях Ганги та Ямуни.

¹⁷ Правило Паніні 4.1.106.

¹⁸ Сучасна назва Раджагріха.

¹⁹ Граматичне пояснення до утворення слова «Паталіпутра», сутра Паніні 4.2.123.

²⁰ При перекладі із санскриту слово «даттака» означає також дитину, яку віддали рідні батьки.

²¹ Шіва.

чоловічій та жіночій], і був створений окремо [розділ про мистецтво повій].

[Репліка опонента:]

Якщо те, що написав окремо [Даттака] було проговорено Бабграв'єм, то що тоді нового він продемонстрував у своїх сутрах?

[Відповідь Яшодгари:]

Саме те, за рахунок чого [Даттака] вважався знавцем смаків і чоловіків і жінок. Коли цей сенс був викладений у вигляді науки і був визнаний, тоді Ватсьяна сказав, що оскільки Даттака був знавцем смаків і чоловіків і жінок, за дорученням [повій із Паталіпутри склав окремо шостий розділ].

У зв'язку з цим, Чараяна окремо промовив Загальний розділ. (1.1.12) Суварнанабха промовив Розділ про любові. (1.1.13) Гхотакамукха промовив Розділ про зваблення дівчат. (1.1.14) Гонардхія промовив Розділ про дружин. (1.1.15) Гонікапутра промовив Розділ щодо чужих дружин. (1.1.16) Кучумара промовив Розділ по таємне. (1.1.17) Так наука про каму була оголошена по частинах [та з часом] частково втрачена. (1.1.18) Оскільки частини науки, що були викладені Даттакою та іншими стосувалися одного [предмету], а також через те, що створене Бабграв'єм було важко опанувати через великий розмір, тож в цій ситуації і була створена ця «Камасутра», що зібрала всі сенси у невелику книгу. (1.1.19)

Оскільки «Даттака створив окремо розділ про мистецтво повій» Чараяна та інші теж ґрунтовно розповіли окремо [кожен свій розділ]. [Кажучи] «ґрунтовно» [йдеться про те, що вони] пояснили свої думки в книжках. І [Ватсьяна] в своїй книзі продемонструє [це] в кожному [влучному] місці.

В сутрі, що починається словами «**Таким чином, наука про каму**» – [автор] розповів про [мотивацію написання] своєї книги, щодо науки про каму, яка була оголошена Бабграв'єм. «**По частинах**» – [мається на увазі], що [наука] була створена частина за частиною. «**Частково втрачена**» – трохи втрачена, бо зустрічається несистемно. Було втрачено саме те, що створено ще Нандіном та іншими – такий тут сенс.

«В цій ситуації» – в процесі [розвитку] науки. «**Ті частини науки**» – та [наука], що складається з частин. Вважаючи, що існують різні частини вчення про каму [слід сказати], що неможливо пізнати науки повністю, пізнаючи лише окрему частину, оскільки її сенс міститься у кожній

частині. «Що створене Бабграв'єм» – автор розповів, що насилу можна вивчити науку в тому вигляді, у якому вона була викладена Бабграв'єм, оскільки у повному обсязі вона неосяжна і це демотивує. Тож автор демонструє свій завершений погляд, скоротивши сім окремих частин у невелику книгу в семи розділах, що містять всі сенси. «Ця» – та [книга «Камасутра»], що була предметом його роздумів. «Викладена» – викладена повністю.

За допомогою сутри, що починається словами «Далі повний перелік» – автор розповідь про складові змісту своєї книги.

Далі повний перелік її підрозділів та глав:

1²².Стислий огляд науки. (1.1.20) 2. Пізнання трьох цілей життя. (1.1.21) 3. Перелік навчальних дисциплін. (1.1.22) 4. Про спосіб життя мешканців міста. (1.1.23) 5. Роздуми про обов'язки друзів та вісників чоловіка. (1.1.24)

Так виглядає Перший загальний розділ.

Він містить 5 глав та 5 підрозділів.

6. Визначення щодо задоволення залежно від розмірів [статевих органів], часу [впродовж якого відбувається секс] та характеру [учасників]. (1.1.25) 7. Види прихильності [між чоловіком та жінкою]. (1.1.26) 8. Роздуми про обійми. (1.1.27) 9. Види поцілунків. (1.1.28) 10. Види подряпин нігтями. (1.1.29) 11. Способи укусів зубами. (1.1.30) 12. Звичаї [ввічливих проявів] у різних регіонах країни. (1.1.31) 13. Способи зайняття сексом. (1.1.32) 14. Особливі [види] задоволення. (1.1.33) 15. Застосування ударів. (1.1.34) 16. А також об'єднання з цим практика промовляння звуку «сіт». (1.1.35) 17. Про спосіб сексуальної насолоди, при якому жінка виступає в ролі чоловіка. (1.1.36) 18. Про чоловічі способи зближення. (1.1.37) 19. Про оральний секс. (1.1.38) 20. Про початок задоволення та його закінчення. (1.1.39) 21. Види задоволення. (1.1.40) 22. Сварка між закоханими. (1.1.41)

Так виглядає Другий розділ про любові.

Він містить 10 глав та 17 підрозділів.

23. Настанова щодо вибору нареченої. (1.1.42) 24. Встановлення стосунків з родичами. (1.1.43) 25. Завоювання довіри дівчини. (1.1.44)

²² Зміст містить розділи, глави та підрозділи. В цьому списку нумеруються підрозділи, їхня нумерація проходить наскрізь через всі розділи.

26. Зближення з дівчиною. (1.1.45) 27. Спостереження за жестами та виразом обличчя. (1.1.46) 28. Домагання одного чоловіка. (1.1.47) 29. Про привернення уваги чоловіка, що сподобався. (1.1.48) 30. Також про здобуття жінкою [чоловіка серед тих, хто] домагається [її]. (1.1.49) 31. Одруження. (1.1.50)

Так виглядає Третій розділ про зваблення дівчат.

Він містить 5 глав та 9 підрозділів.

32. Поведінка єдиної дружини. (1.1.51) 33. Поведінка [дружини] під час від'їзду чоловіка. (1.1.52) 34. Поведінка найстаршої дружини. (1.1.53) 35. Поведінка наймолодшої дружини. (1.1.54) 36. Поведінка жінки, що вийшла заміж повторно. (1.1.55) 37. Поведінка [дружини] у разі відсутності любові чоловіка. (1.1.56) 38. Про гарем. (1.1.57) 39. Поведінка чоловіка серед багатьох жінок. (1.1.58)

Так виглядає Четвертий розділ про дружин.

Він містить 2 глави та 8 підрозділів.

40. Визначення жіночих та чоловічих характерів. (1.1.59) 41. Про причини [жіночого] відсторонення. (1.1.60) 42. Чоловіки, що мають успіх серед жінок. (1.1.61) 43. Легкодоступні жінки. (1.1.62) 44. Про засоби знайомства. (1.1.63) 45. Домагання. (1.1.64) 46. Дослідження пристрасті. (1.1.65) 47. Про дії посередниці. (1.1.66) 48. Про бажання господаря. (1.1.67) 49. Про гарем та захист дружин. (1.1.68)

Так виглядає П'ятий розділ щодо чужих дружин.

Він містить 6 глав та 10 підрозділів.

50. Роздуми щодо коханців. (1.1.69) 51. Про підстави для сексу. (1.1.70) 52. Правила привернення уваги. (1.1.71) 53. Про те, як догодити коханцю. (1.1.72) 54. Способи законного набуття прибутку. (1.1.73) 55. Про ознаки відсутності пристрасті. (1.1.74) 56. Як діяти при відсутності пристрасті. (1.1.75) 57. Способи уникнення [відвідувача]. (1.1.76) 58. Про відновлення зв'язку з утраченим [коханцем]. (1.1.77) 59. Способи отримання прибутку. (1.1.78) 60. Роздуми з приводу сумнівів про вигоду [повій], її відсутність та мотивацію. (1.1.79) 61. А також про різновиди повій. (1.1.80)

Так виглядає Шостий розділ про мистецтво повій.

Він містить 6 глав та 12 підрозділів.

62. Про привабливість. (1.1.81) 63. Про те, що підкорює. (1.1.82)
64. А також про збуджуючі засоби. (1.1.83) 65. Про повернення
втраченої пристрасті. (1.1.84) 66. Способи збільшення [статевого
органу]. (1.1.85) 67. А також особливі засоби. (1.1.86)

Так виглядає Сьомий розділ про таємне.

Він містить 2 глави та 6 підрозділів.

Тож маємо 36 глав, 64 підрозділів,²³ 7 розділів та 1250 шлок. Так
виглядає стиглий огляд науки.

«Ї»²⁴ йдеться про цю книгу. Підрозділи – це те, де промовлені та викладені теми. Повний перелік підрозділів та розділів – це стисле називання [цих тем]. «Стислий огляд науки», «Про пізнання трьох цілей життя» – приклади називання теми. Найменування розділів книги походить із тих [тем], про які в них йдеться. Так, як наприклад, [назва] драми «Вбивство Камси»²⁵.

Ця книга має два положення - основне дійство, та додаткове²⁶. Щодо основного дійства – то це те, за рахунок чого утримується чи виникає пристрасть, наприклад [підрозділ] «про обійми». Також це те, за рахунок чого воно пояснюється, наприклад, [розділ] «про секс». Щодо додаткового дійства – то це те, за допомогою чого чоловік та жінка підходять один одному, спосіб за допомогою якого вони зближуються – такий тут сенс. А також те, за рахунок чого воно пояснюється, наприклад, [розділ третій] про зваблення дівчат та далі, до четвертого. В цьому контексті, практика основного та додаткового дійства не може існувати без практики загальних положень, тому насамперед наводиться «Загальний [розділ]». «Розділ про таємне» поміщений у кінець, оскільки в ньому не йдеться про встановлення основного та додаткового дійства. Вони обоє присутні в ньому приховано, через те, що підпорядковані йому. В цій книзі в «Загальному розділі» насамперед приводиться підрозділ «Стислий огляд науки», оскільки тут наука приводиться скорочено.

Сутра, що починається словами «Таким чином маємо 36 глав» підбиває підсумок для розуміння сукупності частин та компонентів цієї книги. Оскільки перелічені глави це лише крапля у порівнянні з

²³ Дивно, але якщо підсумувати підрозділи, то виходить 67. Відповідь на запитання чому це так? буду шукати далі в тексті.

²⁴ Коментар на сутру 1.1.20.

²⁵ Приклад твору, де назвою передається зміст.

²⁶ Додаткове дійство (āvāra) – це обряди, що вставляють в основне дійство (tantra).

попереднім [обсягом] науки, то в цій книзі [вони наводяться] для огляду. Перелік підрозділів та розділів [наводиться], щоб не було очікування стосовно інших тем, [що не увійшли до цієї книги]. Кількість шлок [наводиться], аби проінформувати щодо цілого [непошкодженого варіанту тексту] та щодо надлишку [на випадок, якщо текст буде доповнюватися].

Щоб підвести підсумок до попереднього тексту, сказано:

Промовивши це скорочено, згодом це буде розказано з найдрібнішими подробицями, адже для мудреців цього світу бажана як лаконічна розповідь, так і докладна. (1.1.87)

Так завершена перша глава «Стислий огляд науки» першого загального розділу «Камасутри» Ватсьяяни.

Коментар до сутри, що починається словами «Промовивши це скорочено». «Це» – мається на увазі [склад] науки. Тепер після стислого викладення він розповість детально. А на те, навіщо так упорядковувати книгу? він каже: тому що так до вподоби!

Мудримися вважаються ті в цьому світі, хто кваліфікований в науці. Для них бажано утримувати в свідомості науку і стисло, і розлого. Так, утримання в пам'яті змісту підрозділів, згідно бажання, приводить до ясності, оскільки предмети підрозділів [стають] зрозумілими.

Цим завершується перша глава «Стислий огляд науки» в першому Загальному розділі, що водночас супроводжується тлумаченням сутр під назвою «Засіб від лихоманки» у вигляді коментаря до «Камасутри» славетного Ватсьяяни, засмученого через розлуку з підступною жінкою, Яшодгари на ім'я Індрапада, дане йому вчителем.

Опубліковано 15 листопада 2023

Київ, Україна

Перший Загальний розділ

Друга глава

ПІЗНАННЯ ТРЬОХ ЦІЛЕЙ ЖИТТЯ

Результатом науки є пізнання трьох цілей життя (trivarga)²⁷. На цьому пізнанні, а також на спірних питаннях і зосереджується дослідження методу науки. Тому про це йдеться одразу після стислого огляду – такий зв'язок між главами. А що стосується теми [глави], то слід замислитись, звідки походить її назва з огляду на пов'язаність [між нею та назвою трактату].

Пізнання [науки] складається з трьох частин: практика, навчання та осмислення. У цьому місці, визначивши практику найголовнішою, [Ватсьяяна] сказав:

Дійсно, чоловік, який проживе років сто, нехай займається трьома цілями життя та розподіляє час так, щоб вони підсилювали одна одну, а не заважали. (1.2.1)

«Який проживе років сто» – життя якого триває сто років. Щоб описати життєвий досвід, автор [використав] загальноприйнятий вислів «років сто», говорячи про кількість прожитих років. Або це [сказано] заради того, щоб поділити час [життя], оскільки неможливо розділити вік, якщо він невстановлений.

Щоб зазначити головну роль [чоловіків, Ватсьяяна використав слово] «чоловік», оскільки жінки залежать від чоловіків та не спроможні слідувати трьом цілям²⁸.

«Розподіляє» [час] таким способом, про який ще буде сказано.

«[Щоб вони] підсилювали одна одну», тобто [слідування] одній цілі має сприяти [виконанню] дгарми та інших [цілей] в одиничний або подвійний [зв'язок]. Як наприклад, коли [чоловік], прагнучи мати

²⁷ А саме: дгарми, артхи та ками.

²⁸ Така думка зустрічається також і в Законах Ману:

Жінки, будучи несамотійними, вдень і вночі потребують своїх чоловіків.

А оскільки вони нерішучі у справах, їх треба тримати під контролем. (9.2)

В дитинстві [жінку] оберігає батько, в молодості – чоловік,

В старості – сини. Жінка не спроможна до самотійності. (9.3)

нащадків, займається сексом із законною, але не жаданою дружиною в сприятливий для зачаття час – так дгарма сприяє виконанню артхи. [Або], коли [чоловік], прагнучи мати нащадків, займається сексом із жаданою жінкою в сприятливий для зачаття час – так дгарма сприяє виконанню ками. Якщо він нежонатий, і бере за дружину не жадану дівчину своєї варни – так артха сприяє виконанню дгарми. [А от] якщо він жонатий і бере за дружину жадану дівчину нижчої варни – так артха сприяє виконанню ками²⁹. [Якщо чоловік займається сексом] із законною жаданою дружиною в сприятливий для зачаття час – так кама сприяє виконанню дгарми. Коли ж чоловік нежонатий із пустими кишнями [одружується на] жаданій, заможній [жінці] нижчої варни з гарною освітою – так кама сприяє виконанню артхи. Такі приклади одиничного зв'язку між цілями.

[Коли] нежонатий чоловік, як заведено, одружується із жаданою дівчиною своєї ж варни, яка при цьому цнотлива, так дгарма сприяє виконанню артхи та ками. Коли такий чоловік одружується із жаданою дівчиною своєї варни – так артха сприяє виконанню дгарми та ками. Коли він через сильне взаємне бажання, [одружується] з гідною заможною та красивою жінкою – так кама сприяє виконанню дгарми та артхи. Такі приклади подвійного зв'язку між цілями.

«[Щоб вони підсилювали одна одну], а не заважали». Коли підсилення [між цілями] немає, то варто слідувати й одній цілі, якщо це не шкодить іншим двом. Як і у випадку одиничного зв'язку, варто слідувати тій, що не шкодить іншій. Далі наведемо приклад.

За допомогою розподілу життя на періоди, [Ватсьяна] розповів про розподіл часу:

В дитинстві [нехай людина займається тими справами, що належать до] артхи, як наприклад, опанування знання. (1.2.2)

В цьому контексті поділом на періоди називаються проміжки [часу]. Кажуть, що:

Дитинство [триває] до 16 років, поки немає засобів для існування. До 70 – середній вік, а потім — зрілий.

²⁹ Згідно з «Камасутрою», чоловік може мати декілька дружин. Про це детально йдеться в 4 розділі «Про дружин».

Нехай займається тими належними до артхи справами³⁰, що починаються з опанування знання. Таким чином:

В юності [нехай практикує] каму. (1.2.3)

Тоді, коли це доречно.

У похилому віці [слід практикувати] дгарму та мокшу. (1.2.4)

«У похилому віці [слід практикувати] дгарму та мокшу» через те, що їх об'єктом є досвід. Потреба в осмисленні мокші – це головне. У тих, хто вчить про пізнання³¹, сенс [життя] людини (puruṣārtha) має чотири цілі (caturvarga). Саме в похилому віці слід осмислювати свій внутрішній світ, [що є частиною практики мокші, за результатами] цих [цілей].

[Репліка опонента]:

Але, оскільки для кожної з трьох цілей існує свій період життя, то ні підсилення однієї цілі іншою, ні небажані наслідки для практики не настануть.

[Відповідь Яшодгари]:

Ні, такого розмежування часу немає. Якщо підсилення не відбувається, то йдеться про те, щоб [у разі слідування одній цілі] не було шкоди [іншим]. Скоріше, слідування [цілям має відбуватися] по можливості щодня, оскільки забороняється обмежувати [практику] дгарми та інших цілей. Коли дгарму та інші цілі практикують за кожної можливості, то нехай буде підсилення, а не ускладнення [однієї цілі] іншою – сказав він.

Або, оскільки життя мінливе, за нагоди варто слідувати [всім цілям]. (1.2.5)

«Життя мінливе», адже очевидно, [що іноді воно] закінчується і до ста років. «За нагоди» – коли вона виникає, тоді нехай її й використовує. У дитинстві [нехай займається] артхою, а також дгармою. В юності – камою, дгармою та артхою. У похилому віці – дгармою, а за наявності сил

³⁰ Перелік справ вказаний в сутрі 1.2.9.

³¹ Вжито термін jñānavādin. Імовірно, мова йде про тих, хто вважає, що методом для звільнення є пізнання.

до практики артхи та ками, [нехай займається] і ними також. Інакше, у разі слідування [лише] одній [цілі] сенс [життя] людини (puruṣārtha) буде частковою.

«Варто слідувати» – вживається повторно, щоб [відобразити] погляд, відмінний від попереднього. З іншого боку, через відсутність практики здобуття знання в трьох періодах, [Ватсьяяна] наголошує:

**Але саме брахмачар'ю [слід практикувати] аж до опанування
знання. (1.2.6)**

Поки знання не опановане, не слід практикувати каму. Бо інакше буде неможливо слідувати дгармі, [це стане] перешкодою для досягнення [ками] й унеможливить опанування знання та досягнення артхи. Однак немає обмеження щодо інших напрямків артхи, як наприклад, надбання землі. Та, позаяк набуття землі та інших складових артхи без опанування знання, як правило, не відбувається, тому інші [люди] поділяють життя на окремі періоди по тридцять три роки й чотири місяці. Оскільки практика ками відбувається після шістнадцяти років, то при такому поділі, нехай займається дгармою, артхою та камою навіть у дитинстві. Так описується практика, [як перша частина пізнання науки].

Тепер щодо навчання. У сутрі, що починається словами «Дгарма, згідно з наукою», [Ватсьяяна] розповів про ті два [прояви], завдяки яким пізнається суть [дгарми].

Дгарма, згідно з наукою, – це діяльність щодо жертвопринесення та подібного, яку [іноді] не починають робити через те, що їхня суть невидима і потойбічна, також [дгарма –] це утримання від вживання м'яса та інші [обітниці], до якого вдаються через те, що [його] суть видима і мирська. (1.2.7)

В цьому світі жертвопринесення й подібні ритуали належать до потойбічного, оскільки їхня суть – форма (rūpa) і подібне – невідомі.

[Репліка опонента]:

Але ж [їхня] суть за характером своєї субстанції (dravya), якості (guṇa) та вчинків (karman) є пізнаваною. Чому ж [її називають] потойбічною?

[Відповідь Яшодгари]:

Тому Ватсьяяна і сказав, що **«суть є невидимою»**, оскільки результату одразу після виконання ритуалів не видно.

«Яку [іноді] не починають робити». [Ритуали, що мають] невидимі, [проте] наявні результати, природа яких не проявлена, наче ліки, що мають невидиму силу, [ніхто] не здійснює, окрім мудреців.

Щодо слів **«та подібного»** – мається на увазі практика аскези тощо. Тому, згідно з наукою, дгарма – це діяльність щодо тих ритуалів, які [іноді] не розпочинаються. [У цьому контексті] дгарма – це і є ця активність.

«[Його] суть видима і мирська» – [вчинки], що мають видимі, наявні й проявлені результати у вигляді ситості тощо, як наприклад, вживання м'яса оленя, виконують ті, хто прагне цього. [Тож слід утримуватися] від таких дій, як наприклад, вживання м'яса.

Під словом **«тощо»** мається на увазі завдання шкоди тваринам, привласнення чужого та подібне. **«[Дгарма] – це утримання»**, тобто відмова. Це виглядає як не залучення.

Далі [Ватсьяяна] розповість, чому науку вважають тут достеменним засобом пізнання:

Про неї можна дізнатися зі шруті³² та завдяки довірливому спілкуванню зі знавцями дгарми. (1.2.8)

«Про неї» – йдеться про суть дгарми. **«Зі шруті»** – з Веди, за якою слідує [тексти] смріті, що призначені наукою. Або завдяки довірливому спілкуванню зі знавцями дгарми, що не є призначеним [наукою]. Завдяки близькому спілкуванню зі знавцями суті сенсів [текстів корпусу] шруті та смріті – саме такий тут сенс. **«Можна дізнатися»** – тобто досягнути.

Артха – це набуття знання, землі, дорогоцінностей, худоби, зерна, предметів домашнього побуту, друзів тощо, [та] примноження набутого. (1.2.9)

«Знання» з філософії тощо. **«Землю»** зорану, або ту, яку можна зорати. **«Дорогоцінності»** – золото та інші. **«Худобу»** – слонів, коней та інших. **«Зерно»** з перших, проміжних та останніх жнив. **«Предмети домашнього побуту»**, а саме все те, що потрібно в домі й зроблено із заліза,

³² Наводимо визначення термінів «шруті» та «смріті» із Законів Ману:

Веда розглядається як шруті. А трактат про дгарму (Закони Ману) – як смріті.

У всіх сенсах ці двоє не підлягають сумніву, оскільки дгарма з'явилася завдяки їм. (2.10)

дерева, глини, тростини та шкіри. «Друзі», як наприклад, ті, з ким грав у дитинстві. Під словом «тощо» [слід мати на увазі] одяг, прикраси та інше.

«Набуття» буває двох видів. Привласнення того, що вже існує, наприклад, слонів і створення того, чого ще немає, наприклад, зерна. Слово «набуття» вжито в однині, щоб безпосередньо вказати на набуття та примноження кожного з предметів окремо. Іншими словами, артха – це набуття всього переліченого та [його] примноження. Щодо слова «примноження», то воно використовується на позначення підприємницької діяльності задля збільшення прибутків. Щодо цих існує настанова в науці.

Про неї [можна дізнатися] з розділу «Дії керівника»³³, а також від торговців, обізнаних у професії та законах. (1.2.10)

«З розділу "Дії керівника"» – це керівництво для управителів у веденні справ.

«Професія» – це наука, тому [про неї можна дізнатися] в призначеному [розділі] науки. «А також [про артху можна дізнатися]» – іншим чином «від обізнаних в професії», а саме від тих, хто розуміє суть сільського господарства, розведення худоби та торгівлі. «Від торговців» – сказано для позначення напрямку діяльності, точніше [кажучи артху] пізнається від землеробів, скотарів тощо.

Кама – це належна активність [органів чуття, а саме] вух, шкіри, очей, язика, носу щодо призначених для них об'єктів, яка [здійснюється] розумом (manas) у поєднанні з атманом. (1.2.11)

«Шкіра» – це орган чуття ками. Кама буває двох видів: загальна та особлива. В цій сутрі [Ватсьяяна] каже про загальну [каму, а саме про те, що це активність, яка здійснюється] «розумом у поєднанні з атманом». Атман – це причина, що об'єднує, оскільки в ньому збираються такі якості (guṇa), як щастя (sukha), страждання (duḥkha), прагнення (icchā), неприязнь (dveṣa), зусилля (prayatna) тощо³⁴. Коли в ньому проявляється така якість (guṇa), як зусилля (prayatna), тоді він [атман] поєднується з розумом (manas), а розум [своєю чергою] – з органом чуття і так далі,

³³ Розділ «Дії керівника» з твору «Артхашастра» Каутільї.

³⁴ Для порівняння в Ньяясутрі 1.1.10 перелік ознак атмана містить ще й таку якість, як jñāna – пізнання.

поступово [з кожним із них] «щодо призначеного [для органа чуття об'єкта]» – дотиків, форм, смаків та запахів.

«Належна». Каму розглядають як активність розуму (buddhi)³⁵ і органів чуття, котрі є творцями сприйняття та несприйняття, як наприклад, вуха. Вона [виникає], коли у атмана проявляється прагнення (icchā) насолодитися об'єктами у сновидінні чи в інших станах, а саме така активність, яка керована прагненням (icchā) [і здійснюється] послідовно вухами, іншими органами чуття та розумом (buddhi), і яка за власною природою є насолодою об'єктами. Оскільки атман – це той, хто насолоджується об'єктом, а тому й відчуває щастя. Така насолода в основному сенсі є камою. Вона виникає через активність, спричинену прагненням (icchā). І ця активність теж називається «кама». Своєю чергою і загальна кама буває двох видів, залежно від причини та результату.

[Коли] через страждання, [ні для кого] неприйнятне, [виникає] неприязнь, то це теж [призводить] до активності.

Особлива кама буває двох видів – в основному сенсі та другорядному. Щоб пояснити ці два [види Ватсьяна] сказав:

Однак кама в основному сенсі – це насолода об'єктом, яка пронизана щастям закоханості та приносить оргазм внаслідок дотику до її [людини] місця, що має особливу чутливість. (1.2.12)

«Місце, що має особливу чутливість». Язик, руки, ноги, анус та статеві органи – це органи дії, оскільки ними мовлять, беруть, пересуваються, випорожнюються та отримують задоволення. Той орган, що розташований знизу та є статевою ознакою жінок та чоловіків, наприклад, вульва, який за власною природою є танматрою, як орган чуття має саме шкіру. Будь-яке місце такого органа, яке породжує діяльність заради блаженства під час оргазму і називається статевим органом. А чутливість всередині нього є особливою. У цьому місці розум [об'єднується] з органом чуття шкірою, [і тоді виникає] задоволення об'єктом, причиною якого є почуття, що зветься закоханістю та має ознаку прагнення до сексу.

«До її [людини] місця» – жінки чи чоловіка. В цьому контексті, сенс такий, що задоволення у жінки [виникає] завдяки чоловіку в місці статевих органів, що має особливу чутливість завдяки органу чуття – шкірі статевих органів. А задоволення у чоловіків – від жінки в місці статевих

³⁵ Можна зробити висновок, що автор використовує терміни manas та buddhi як синоніми. Ці важливі для практиків йоги терміни трактуються по-різному залежно від Традиції.

органа, що має особливу чутливість завдяки органу чуття – шкірі статевих органів.

Задоволення в таких місцях дотику, як наприклад, стегна, пахова ямка у чоловіка, а у жінок – стегна чи біля пуп'янка, після пізнання особливої [ками] буде вже розсіяне й другорядне. Таке задоволення є загальною камою [в основному сенсі].

Щодо того, у чому полягає відмінність [між загальною та особливою камою, Ватсьяна] сказав – «**оргазм**». Щодо задоволення, яке виникає під час сексу і результатом якого є витікання сімені саме під час сексу, – це зветься блаженством або щастям. Задоволення, що виникає разом із цим у місці, що має особливу чутливість, буде інакшим. І саме задоволення, що передує оргазму, буде [його] причиною. Тому задоволення буває двох видів: залежно від місця [дотику] та залежно від суті.

«**Насолода об'єктом**». Коли оргазм виник внаслідок дотику об'єктом до статевих органів під час сну, то через оманливість щодо нього та через другорядність [такого] задоволення, це не буде камою [в основному сенсі].

Якщо це так, [тобто оргазм уві сні незалежно від того, є об'єкт] в лоні чи ні, [не є камою в основному сенсі], то чи буде задоволення об'єктом без закоханості камою в основному сенсі? На це [Ватсьяна] сказав: «[**насолода об'єктом**], яка пронизана щастям закоханості». Він розкаже про закоханість як про задоволення від поцілунків і подібного. Через вплив пристрасті на жінку та чоловіка задоволенням вважають те, що здійснюється в кожному місці – поцілунки, подряпини, укуси зубами тощо. Завдяки цьому [насолода] пронизана щастям. Тому кама в основному сенсі – це [також] задоволення об'єктом у випадку взаємності (saṃskāra). Через це, задоволення об'єктом в лоні чи іншому місці в незакоханих жінки та чоловіка, навіть за наявності оргазму не є камою. Через відсутність щастя від закоханості [кама в такому разі] буде другорядною. Тому особлива чутливість при дотику – це особлива кама.

Про неї можна дізнатися з «Камасутри», а також завдяки довірливому спілкуванню з містянами. (1.2.13)

«**Про неї**» – мається на увазі про суть загальної та особливої ками, про яку говорилося, а також про [каму] в основному та другорядному сенсі. Саме з цієї «**Камасутри**», з трактату, який є основоположним. «**А також**» [про каму] «**можна дізнатися**» інакшим чином «**завдяки довірливому спілкуванню з містянами**», а саме в стосунках з обізнаними в камі.

Таким чином, [оскільки можливості] для практики та пізнання дгарми й інших цілей одночасно не з'являються, [Ватсьяяна] сказав, що слід визначити пріоритети:

У випадку, коли вони [цілі] сходяться разом, [тоді] кожна попередня важливіша³⁶. (1.2.14)

«У випадку, коли [цілі] сходяться» – тобто у випадку зіткнення. Через те, що [для їх здійснення] потрібні схожі засоби.

«Кожна попередня» – тобто артха «важливіша» за каму. Через те, що каму можна досягти після артхи. Щодо дгарми, то в цьому світі артху можна досягти після дгарми. Така послідовність цілей не обов'язкова для всіх, тому [Ватсьяяна] сказав:

Для царя [важливішою] є артха, оскільки в ній основа суспільного життя. Так само і для повій. Таким чином виглядає пізнання трьох цілей. (1.2.15-17)

Однак для царя артха є важливішою, «оскільки в ній основа [суспільного життя]». Установлені правила поведінки згідно з варнами й ашрамами є ознакою суспільного життя³⁷. «Не буде так, щоб воно існувало інакшим чином!» - [така має бути позиція царя]. Тому дгарма царя – це захист цих [встановлених правил поведінки]. І якщо у царя є влада, то буде так.

Влада царя – це сила казни та війська³⁸. Вони [виникають завдяки виконанню артхи], тому суспільне життя має основу в ній.

Для повії артха також важливіша, бо з нею пов'язані її засоби існування. Повія живе, відкинувши дгарму та каму, що виникають щодо закоханого брагмана чи жаданого містянина, адже вона думає: «ще настане

³⁶ Послідовність вказана в сутрі 1.1.1 цього Твору, а саме: дгарма, артха та кама. А в коментарі до неї розпочинається обговорення ієрархії цілей.

³⁷ Див. коментар до сутри 1.1.1

³⁸ В цьому місці Яшодгара, згадуючи казну (koṣa) та військо (daṇḍa), спирається на Артха-шястру, де в книзі 6.1 вказано:

1. Складовими [державного управління] є господар (svāmī), радник (amātya), країна (jana), фортеця (raḍadurga), казна (koṣa), військо (daṇḍa) та друзі (mītra).

10. Гідною казною вважається така, що праведно надбана попередниками або самостійно, сповнена золотих монет, різнокольорового великого дорогоцінного каміння, золота, стійка навіть під час тривалих смутних часів.

11. Гідним військом вважається таке, що успадковане від батька та його діда, постійне, підвладне, задоволене забезпеченими жінками та синами, не цурається перебування на чужині, усюди непереможне, витривале, досвідчене в численних битвах, володіє знанням про використання всіх бойових засобів, не лукавить внаслідок благополуччя або занепаду, сформоване з аристократії.

можливість, а на випадок невдачі саме це принесе мені прибуток». Таким чином, були названі ознаки пізнання трьох цілей життя, а саме практики та навчання.

Попередньо демонструючи спірні питання, далі [Ватсьяяна] сказав про осмислення:

Через те, що дгарма має потойбічну природу, доречною [буде] наука, де говориться про це. [Так само щодо артхи], оскільки її досягненню передуює метод. Пізнання методу відбувається завдяки науці. (1.2.18-20)

«Через те, що дгарма». Саме «Камасутра» ілюструє спірні питання щодо [дгарми], кажучи «через [те, що суть жертвопринесень та подібного невидима і] потойбічна», як було зазначено раніше.

«Де говориться», тобто пояснюється.

«Її досягненню» – це те, що описувалося як набуття та примноження. Інакше, той, хто діє без методу, не досягне артхи й буде сумніватися. У цьому контексті наука є доречною і щодо дгарми, і щодо артхи. А щодо ками [наука] недоречна³⁹, тому [Ватсьяяна] говорить:

Але вчителі кажуть, що оскільки кама і так постійно [присутня] навіть серед тварин і діє сама по собі, то наука не потрібна. (1.2.21)

«Навіть серед тварин». Вочевидь, у корів та інших тварин, сповнених тамасу, кама [присутня] без настанови в науці. Чому ж, своєю чергою, вона не присутня і серед людей, сповнених раджасу? Кажуть, що:

Кама дійсно досягається без настанови в методі, якщо її вивчили без пояснення. Хто навчає звірів та птахів того, як насолодитися своїм коханням?

³⁹ У редакції, з якої перекладено це речення заперечення немає. Але воно є в іншій редакції.

«І так постійно [присутня]». В атмані, який є категорією (padārtha)⁴⁰ субстанції (dṛavya), завжди містяться такі якості (guṇa)⁴¹, як прагнення, неприязнь тощо. І тому кама є постійно [присутньою]. Як кажуть:

Ті, хто бажають звільнення, досягають [його] завдяки безпристрасності якій передують пристрасті. У природному стані думки живих істот пов'язані з прагненням до об'єктів.

Тому [цим] чинним трактатом спонукати до припинення прагнення недоречно.

«Вчителі» – це ті, хто розповідають про дгарму, артху та мокшу.

Далі [Ватсьяяна] розказав про осмислення:

Через те, що любові жінки та чоловіка є обумовленими [обставинами], розглядається метод [як цього досягти]. (1.2.22)

«Любові [жінки та чоловіка] є обумовленими». [Людські] любові обумовлені і у випадку загальної ками, і у випадку особливої. Вони мають дві складові: чуттєву основу та допоміжні компоненти. У цьому контексті, чуттєва основа – це місце [на тілі], де жінка [отримує] насолоду. А допоміжні компоненти – це квіти та подібне. Кажуть що:

Кама – це задоволення. Його допоміжними компонентами є прикраси, косметика, вінки з квітів, а також сад, верхня кімната будинку, лютня, міцний алкоголь та ін.

Розкутий норов молодих та старих, розваги, приємні слова та чемність, які приваблюють розум людини, – це те, у чого є чуттєва основа.

У цьому контексті, чуттєва основа також має дві складові – зовнішню та внутрішню. Внутрішня, відома як пристрасть, [проявляється, коли жінка та чоловік] перебувають наодинці. Вона є безпосередньою причиною особливої ками. А зовнішня [складова] має ознаку наближення пристрасті: коли розум і органи чуття об'єднуються зі своїми об'єктами. Це також допоміжний компонент. Це безпосередня причина загальної ками,

⁴⁰ Термін padārtha використовується в різних індійських філософіях у значенні: «топіка, категорія, основне поняття».

⁴¹ Вказані терміни – dṛavya та guṇa – перші дві категорії (padārtha) філософії Вайшешіки.

бо є ознака контакту чуттєвих органів з об'єктами. А причиною обох видів ками – [загальної та особливої], кожної по своєму, – є прагнення, про що вже говорилося раніше. Якщо його не буде, не буде [і ками].

Перший секс, що має ознаку зближення жінки та чоловіка, може не відбутися у разі несвободи, через відсутність прагнення в одного з двох, через охорону, через сором чи страх, тому тут розглядається метод. Також, звідки з'явиться пристрасть, що буде згадана далі, якщо немає знання про те, як застосовувати шістдесят чотири мистецтва⁴²? Мистецтво – це метод. Метод розглядається ще й тому, що і повторні любові не відбудуться без регулярного наближення до містянина.

**І це пізнання методу існує завдяки «Камасутрі» – [сказав]
Ватсьяна. (1.2.23)**

«Пізнання методу завдяки "Камасутрі"», оскільки [Ватсьяна] в ній пояснює [метод]. «Ватсьяна» – ім'я за походженням, «Малланага» – за родом діяльності⁴³.

Про [те, як відбувається кама] у корів та інших, [Ватсьяна] сказав:

**Проте серед тварин існує звичай, а методу як досягти сексу немає,
оскільки самки не приховані⁴⁴, секс відбувається в придатний для
запліднення період, аж до досягнення мети і йому не передують
роздуми. (1.2.24)**

⁴² Про 64 мистецтва детально йтиметься у наступній главі «Камасутри».

⁴³ Маланага ще означає поштар.

⁴⁴ Самці не пильнують за самками на відміну від чоловіків, які пильнують за жінками та оберігають їх.

Про це детально йдеться у Законах Ману, особливо в 9 розділі:

Жінки, будучи несамотійними, вдень і вночі потребують своїх чоловіків.

А оскільки вони нерішучі у справах, їх треба тримати під контролем. (9.2)

У дитинстві [жінку] оберігає батько, у молодості – чоловік,

У старості – сини. Жінка не спроможна до самотійності. (9.5)

Гідний осуду батько, який не видав вчасно заміж [дочку], чоловік, який не наближається [до дружини],

І син, який не охороняє мати після смерті чоловіка. (9.4)

Потрібно ретельно оберігати жінок від неприємностей, навіть малих.

Бо незахищена жінка приносить горе у дві сім'ї. (9.5)

Навіть слабкі чоловіки, розуміючи цю найвищу дгарму всіх варн,

Стараються захистити жінку. (9.6)

Оскільки [чоловік] старанно захищаючи дружину,

Піклується про своє потомство, звичай, сім'ю, себе та свою дгарму. (9.7)

Через розпусту, непотійність, а також через безсердечність, що властива [жінкам] за природою,

Вони зраджують чоловікам, навіть не зважаючи на ретельну охорону. (9.15)

Розуміючи цю їхню природу, створену Праджапаті,

Кожен чоловік має охороняти жінку напроцуд старанно. (9.16)

«Проте» використано, щоб підкреслити відмінність. «Не приховані» тобто не мають захисту, як наприклад охорона тощо. [Оскільки] самка вільна. Що ж тут [здійснюється] завдяки методу? Немає методу, є звичай – такий зв'язок.

Слово «звичай» вжито на позначення природи сексу для обох [видів: людей і тварин]. Оскільки безпосередня причина сексу полягає в тому, що виникає бажання. У цьому контексті, «оскільки самки не приховані», зближення відбувається без методу проголошеного вчителем, саме такий тут сенс.

«У період, придатний для запліднення, аж до досягнення мети». Тварини спонукані [до сексу] саме під час овуляції. Однак розбіжність полягає в тому, що люди [займаються сексом] і заради потомства під час овуляції, і заради задоволення від жінки⁴⁵ в час, коли овуляції немає.

Так і сказано:

Завдяки методу під час овуляції або завжди, якщо немає заборони.

[Люди] жадають сексу саме доти, доки не досягнута ціль, що має ознаку задоволеності. Однак [у тварин] незалежно від того, є в них задоволеність чи ні, вдруге [секс] не розглядається.

Оскільки цілі [у людей і у тварин] різні, секс [у тварин] відбувається через внутрішню природу та без методу. Тут [серед тварин] прихильність, що породжена спільною ціллю, не призводить до [створення] методу охорони самок. Але саме так відбувається у людей, і тому існує настанова щодо методу охорони. Інакше, через спільність цілей з іншим [чоловіком] не було б методу [як оберігати жінку], бо [у чоловіка], жінка якого зближається з іншим чоловіком, ніякого спільного сенсу [життя] (puruṣārtha) виникнути не може.

Так і кажуть:

Коли його кохана, відчуючи прихильність, обирає іншого, то і дгарма змарнована, і звичай знищено, і щастя віддається, і сім'я зруйнована.

Тому прихильність [людей], що породжена спільною ціллю, призводить до [створення] методу охорони жінок. Те, що домашні вчинки, наприклад, биття точно не є методом, оскільки породжують страх перед цим способом,

⁴⁵ З позиції граматики санскриту вираз strīramaṇa-artha можна однаково перекласти і як «заради задоволення від жінки» і як «щоб задовольнити жінку».

– сказав задля захисту жінок ще Ману, щоб [пояснити] неделікатність цих [методів].

Кажуть так:

Коли любові [вже] немає, то для таких [жінок] ці всі [неделікатні методи] наче вінки з квітів, що пов'язані як мотузки для запрягання волелюбних слонів, – наставляють вчителі. Тож оскільки [у чоловіка та жінки є] спільні цілі, про ці [методи] не йдеться в науці. Так розповів Ману про неделікатні вчинки щодо охорони [жінок].

«Йому не передують роздуми». Тварини попередньо не думають про те, що станеться з дгармою, артхою, дітьми, стосунками, добробутом рідних.

Чуттєва основа сексу, властива лише дгармі тварин, – це звичай, тому методу немає. Потомство з'являється за відсутності методу. [Кажуть] «*волею богів червоніють кімшюкі*», що ж [тоді] станеться серед тварин через впровадження науки? Але серед споріднених людей інакше, навпаки: наявність методу – це звичай. Тому формування науки доречно.

[Ватсьяяна] розповів про спірні питання щодо [слідування] дгармі:

Не слід практикувати дгарму через те, що плоди з'являться нескоро, та й це сумнівно. (1.2.25-27)

«Через те, що плоди з'являться не скоро». Кажуть, що не слід очікувати результатів жертвопринесення та подібного в цьому житті, плоди будуть у наступному житті. Розумний не бажає віддавати речі, що потрапили до його рук. А створивши плоди землеробства та подібного, він насолоджується ними саме в цьому житті й не піклується про нащадків.

«Та й це сумнівно», бо невідомо, коли буде результат. Коли жертвопринесення та подібні ритуали здійснюються рахунком допомоги, або через муки від аскетичної поведінки, або коштом зменшення статків, тоді виникає сумнів: буде результат на небі Індри чи ні? [Також сумнів виникає] тому, що не видно підстав для самообмеження та виконання робіт.

Щодо сумніву: хто ж не буде сумніватися, віддаючи свої статки? Це друга причина [невиконання дгарми]. Далі [Ватсьяяна] розповів про першу причину цього, що відома серед людей.

Бо який дорослий віддасть іншому те, що в нього в руках? (1.2.28)

«**Бо який дорослий**», тобто розумний. Як будь-хто, хто отримав у призначений час у свої руки річ, що була зроблена іншим, [подумає]: «за допомогою цього або досягну [чогось], або приваблю [когось], або наїмся [цим]», не віддає [її], так само, хто ж віддасть річ, застосовуючи її для жертвопринесення тощо, бо подумає: «насолоджусь я [цим] у наступному житті?». Не буває такого.

Лиш поки й протягом цього часу, коли [людина перебуває] тут, речі – це результати, які можна продемонструвати, натомість у тому світі – це зробити не можна, тому [Ватсьяяна] каже:

Краще сьогодні голуб, ніж павич завтра. (1.2.29)

«**Краще сьогодні**». Багатьом, хто прагне м'яса птиці, важливіше отримати голуба сьогодні, ніж павича завтра. Те саме [стосується того, щоб отримати плоди] в цьому житті, [а не в наступному].

[Далі Ватсьяяна] розповідає про другу [причину невиконання дгарми], що відома серед людей.

Матеріалісти [вважають], що краще без сумніву [отримати] каршу⁴⁶ срібла, ніж сумніватися [чи отримаєш, і очікувати] золоту монету. (1.2.30)

«**Що краще**». «Візьми каршу срібла! А якщо ні, то він мені віддасть сьогодні сто золотих, і тоді я віддам тобі золоту монету». У цьому контексті [отримати] хоч і незначну каршу срібла, безсумнівно, краще, ніж сумніватися, [чи отримаєш] золоту монету.

«**Матеріалісти**» – ті, хто проголошують атеїзм. Унаслідок [належності слова «матеріалізм»] до переліку тих слів, які починаються з uktha⁴⁷.

І далі він розповідає про осмислення:

Та Ватсьяяна каже, що варто слідувати дгармі, оскільки наука не викликає сумніву; оскільки іноді можна побачити результати чорної

⁴⁶ Karṣa – це міра ваги золота або срібла, що дорівнює 16 māṣa, 1 māṣa ~ 0,97 гр.

⁴⁷ Аштадг'яї 4.2.60: застосування суфікса ṭhak (-ika) в сенсі «той, хто вчить і розуміє» для формування слова «матеріаліст» (laukāyatika).

та білої магії; оскільки можна побачити активність сузір'їв, місяця, сонця та кола зоряних планет⁴⁸ на користь світу так, наче вона продумана наперед; оскільки ознакою суспільного життя є стійкість звичаїв згідно з варнами й ашрамами, а також оскільки видно, як кидають зерно, що знаходиться в руці, заради майбутнього врожаю.
(1.2.31)

«Оскільки наука». Наука, що розповідає про дгарму, є доречною, оскільки дгарма потойбічна. Ця наука є [одночасно] рукотворною та нерукотворною. Перша в цьому контексті [рукотворна частина науки] викликає сумнів. Це правда чи ні? Адже люди, будучи затьмарені пристрастями та іншими емоціями, а ще невіглаством, висловлюють навіть хибне. А нерукотворна [частина науки], що називається Ведами, бездоганна та безсумнівна, оскільки [її створення] не має відношення до людей. Говорять що:

Рукотворного стосується [сумнів], є [в ньому] порушення чи ні.

Однак через те, що у Вед немає автора, у нас немає жодного сумніву щодо порушень.

Проте є місце, де говориться, що [те, що називають] нерукотворене, [насправді було] створення [людьми]. Та тут через страх перед авторитетністю тексту [Вед] це не наводиться. Тому [аргумент] «завдяки безсумнівності» в наведеному сенсі не піддається сумніву. Варто слідувати дгармі, такий контекст.

«Чорна магія» за своєю суттю – це шкідлива дія. «Біла магія» – [дія заради] заспокоєння та добробуту. Вони обидві згадані [в мантрі], що починається словами «Практик має принести в жертву яструба»⁴⁹.

«Іноді». Оскільки коли застосовуються [чорна магія, іноді зрештою можна] спостерігати шкоду, в результаті інших ритуалів, як наприклад, агніхотра, теж слід очікувати плодів на небесах. Тому слід практикувати дгарму. Оскільки [наука про дгарму] нерукотворна, то розмежування неподільних її частин на правду й неправду не застосовується. [Бо якщо якась частина науки] неправдива, то й інша теж буде неправдою.

⁴⁸ «Коло зоряних планет» (tārāgrahacakra) – це ті планети, що з Землі виглядають як зірки, а саме: Марс, Меркурій, Юпітер, Венера і Сатурн.

⁴⁹ Сенс цього речення такий: той, хто бажає вбити свого ворога, повинен здійснити ритуал жертвопринесення яструба (за даними wisdomlib, про це йдеться в Śaḍvīmśati-brāhmaṇa 3.8.2).

Виразом, що починається словами «**[оскільки можна побачити активність] сузір'їв**», Ватсьяяна розповів про те, як здійснюється невидиме. Сузір'я, починаючи з Ашвіні та інші. Місяць і сонце відомі [всім]. Зоряних планет п'ять, починаючи з Марса. Їхнє коло, наче колесо, є своєрідним скупченням і розподілене на дванадцять сонячних сузір'їв. Їх **[активність]** заради світу, а не заради себе. «**Так, наче вона продумана наперед**» – наче це щось, чому передує міркування. Як якась людина діє спочатку подумавши, саме так і ці [планети], сонце та інші, об'єднуючись із сузір'ями, виглядають такими, що функціонують то в один, то в інший спосіб. Словом «**наче**» [Ватсьяяна] демонструє, що це лише здається правдою, оскільки їхня діяльність не здійснюється [з думкою]: «ми зробимо це заради світу». Ця особливість детально описана в іншій науці.

Словами «**оскільки можна побачити**» [Ватсьяяна] демонструє, що **[активність планет і сузір'їв]** доведена, використовуючи безпосереднє спостереження як засіб достеменного пізнання.

Результат цієї активності [планет та сузір'їв] для світу, природа котрого в правильних і неправильних [вчинках людей], буває двох видів, [а саме] загального та індивідуального. У цьому контексті, загальний [результат] – це, наприклад, [такий вплив планет], як врожайність або неврожайність [на землі]. Його можна побачити по руху планет. А індивідуальний [результат] – це особиста доля, [що проявляється в житті людини, як наприклад], прибутки, збитки, щастя, страждання тощо. І його можна побачити в момент народження.

Активність [планет та сузір'їв] такого виду й пояснює іншу причину, яка є невидимою. Вона виникає внаслідок правильних та неправильних вчинків людей. Як же інакше у цих бездоганних [планет та сузір'їв], незалежних від інших причин, могла би постійно відбуватися активність чи неактивність? І хіба не існує обмеження через долю? Вони завжди є. Незалежно від [видимих] причин. Існують невидимі [причини], що спонукають їхню [активність]. Тому слід практикувати дгарму.

Кажуть, що:

Каркас сузір'їв і планет, який день і ніч кружляє, будучи розхитаним діями людей, проявляє все правильне й неправильне, що було зроблено у попередньому житті.

«**Згідно з варнами й ашрамами**». Варни, що починаються з брагманів. Ашрами – це учнівство, домогосподарство та інше. Вести спосіб життя згідно з ними – це дгарма кожного. Стійкість такого [способу життя] – це стабільність. Саме вона є ознакою суспільного життя. Нехай вона не

відкидається матеріалістами, бо [відомий] опис закону риб⁵⁰ у разі [її] недотримання. «Бо для того, хто знається на суспільному житті, три Веди – це всього лиш обгортка»⁵¹. Чому ж тоді ті, хто практикує стійкість суспільного життя заради стабільності світу, не сліднують дгармі? У чому протиріччя, якщо [вчинки] заради видимих [результатів] є одночасно і заради невидимих? Цим він спростовує припущення щодо твердження «не слід практикувати дгарму».

Щодо сказаного [раніше], що «**плоди з'являться не скоро**», то вони існують і у видимому [прояві]. Демонструючи це, Ватсьяна сказав «**[як кидають зерно], що знаходиться в руці**». Якщо результат в майбутньому буде однаковий, то неправильно говорити, що в одній [ситуації слід] діяти, а в іншій – утримуватись. Якби тут [на землі] ніколи б не було видно [результатів], то звідки тоді багатоманітність світу? Адже здобуття результату – володарювання тощо – завдяки загальній видимій причині [стається] не усюди. І навіть не за власною природою. Бо тоді буде небажаний наслідок доказу того, що доводили.

[Ватсьяна] розповів про спірні питання щодо артхи:

Не слід практикувати артху, бо навіть докладючи зусиль, те, заради чого виконується практика, не завжди відбувається. І навіть не

⁵⁰ Цей приклад описаний в Артха-шястрі 1.4.13-14. Наводимо цитату в більш широкому контексті:

8. *Адже той, хто жорстко впроваджує правління, викликає страх у живих істот.*

9. *А податливий в управлінні – зневажається.*

10. *Поважається той, хто править належним чином.*

11. *Адже правління, що впроваджується з правильним розумінням, спонукає нащадків до (виконання) дгарми, артхи та ками.*

12. *Правління, яке через бажання, гнів або легковажність впроваджується з неправильним розумінням, викликає гнів навіть у аскетів і відлюдників, що й казати про домогосподарів.*

13. *Але відсутність правління призводить до закону риб.*

14. *Оскільки за відсутності правителя сильніший пожирає слабкого.*

⁵¹ Цей приклад також описаний в Артха-шястрі 1.2.5. Наводимо цитату в більш широкому контексті:

1. *Знання [складається з обізнаності в] філософії, трійці [Вед], господарюванні та науці про управління.*

2. *Послідовники Ману вважають – в трійці [Вед], господарюванні та науці про управління.*

3. *Адже філософія є особливістю трійки [Вед].*

4. *Послідовники Бріхаспати вважають – в господарюванні та науці про управління.*

5. *Бо для того, хто знається на суспільному житті, три Веди – це всього лиш обгортка.*

6. *Послідовники Ушани [вважають], що знання – [це обізнаність] лише в науці управління.*

7. *Адже з нею пов'язано початок усіх знань.*

8. *Каутілья [вважає], що знанням є [обізнаність] саме в чотирьох [напрямах].*

9. *З допомогою цих [знань] буде обізнаність в тих [напрямах], завдяки знанню котрих [можливо практикувати] дгарму та артху.*

10. *Філософія – це санкхья, йога та локаята.*

11. *Про виконання та невиконання дгарми [йдеться] в трійці [Вед]. Про виконання чи невиконання артхи – в господарюванні. Про вправність та невірність, а також силу та немічність – у науці про управління. Філософія, завдяки висновкам із цих [наук] приносить користь світу та робить розум стійким під час занепаду чи процвітання. А також призводить до майстерності в усвідомленні, мовленні та діях.*

12. *Філософія завжди вважається світилом для будь-якого [напрямку] знань, методом для будь-якої справи, укриттям для будь-якого обов'язку.*

**виконуючи практику, [досягнення артхи] може відбутися несподівано.
(1.2.32-34)**

«Не слід практикувати артху». Як відомо, артха досягається завдяки методу. Як практику методу [описано], так і слід практикувати – саме такий тут сенс. Те, про що [Ватсьяяна] сказав «докладаючи зусиль», стосується досягнення артхи внаслідок дій, відповідно до правил і винятків цього [методу]. Тут закладено такий сенс: що набуття [знання, землі тощо] не завжди відбувається завдяки зусиллю. Мається на увазі, що це трапиться тоді, коли прийде час.

«Заради чого виконується практика» – в тому сенсі, [що практика виконується] із зусиллям. Адже очевидно, що багатство [іноді виникає] зненацька, саме так це може траплятися, «несподівано». Тому заради пізнання методу не годиться навіть наука. Щодо того, яким же чином це здобувається, [Ватсьяяна] сказав:

Це все спричинене часом. (1.2.35)

«Це все» – наявність або відсутність артхи. «Спричинене часом» і те, що бажане для людей, і те, що непотрібно. Назване «часом» належить до категорії (padārtha) субстанції (dravya) і є вічним. Ним «спричинене» – йдеться про залежність людини від діяльності спонукача. Пояснюючи саме це, він сказав:

Адже саме час приводить людей до багатства та бідності, перемоги та поразки, щастя та страждання. (1.2.36)

«Адже саме час» [тут перераховується] шість категорій (padārtha), які слід уникати чи здобувати, а саме: багатство, бідність та інші. І саме час є їх основою, тому не варто витратити свої сили заради відмови або здобуття – саме такий тут сенс.

[Ватсьяяна] розповів про поширений сюжет:

Ті, хто вважають, що час є причиною всьому, розповідають: через час Балі став Індрою, через час [він був] усунутий. І саме час зробив це знову. (1.2.37)

«Через час». Навіть той, хто недостойний за природою, був вигнаний зі стану асура, закріпився у стані Шякри.

«Усунутий». Вигнав [його] з тієї посади, [і коли той] повернувся, спрямував його в нижній світ.

«Саме час зробив це знову» – мається на увазі, що після повернення він [знову] змістить Індру.

Так і кажуть:

Час випікає істот. Час забирає нащадків.

Час пильнує серед тих, хто спить. Дійсно від часу не втечеш⁵².

«Хто вважає, що час є причиною всьому» – це ті, хто навчають, що час є причиною. Саме таким чином слід розглядати і тих, хто вважає, що Ішвара є причиною всьому, внаслідок балансу між діяльністю і спокоєм.

Тепер [Ватсьяна] каже про осмислення:

Засобом для всіх справ є метод внаслідок того, що [вони] передбачають людську діяльність. (1.2.38)

«Вони передбачають людську діяльність» – усі справи, які спрямовані на досягнення артхи чи то внаслідок [плину] часу, чи внаслідок [застосування] методу, слід вважати такими, яким передують людська діяльність. В обох же випадках [цілі досягаються] діями людини. А без методу людська діяльність не призводить до досягнення артхи, тому «засобом є метод». Тобто [метод] є причиною здобуття артхи. Бо як вчинок людини потребує часу для досягнення цілі, так і здібність, місце, практика потребують методу. Якщо цього всього немає, то і час нічого не зробить. А коли немає і часу, тоді це все ні до чого. Тому здібність, місце, час і практика, будучи взаємозалежними, є ефективними для дії, і тому саме вони є методом. Коли є здібності й інші [чинники], то завдяки

⁵² Наведену з першої книги Махабгарати цитату подаємо в більш широкому контексті:

186. Так і слід цьому статися, тому негідно тобі горювати.

Хто спроможний відвернути суджене богами відмінною прозорливістю?

187. Нікому не переступити шлях, призначений Розпорядником,

Усе це – буття та небуття, щастя та страждання, вкорінене у часі.

188. Час випікає істот, час забирає нащадків,

І знову час вгамовує той час, який спалює нащадків.

189. Час видозмінює всі сприятливі та несприятливі стани у світі,

Час збирає всіх нащадків і знову [їх] породжує,

Нестримний час однаковим чином рухається для всіх істот.

190. Пізнавши стани, що пройшли або ще мають з'явитися [та] відбуваються належно такими, що створені часом, негідно тобі втрачати осмислене ставлення.

людській діяльності вдасться досягти артхи. Однак серед безкінечних факторів іноді трапляється неминучість, і хтось досягає артхи несподівано. Та несподіваність можлива саме після практики методу. Про що він каже:

Таким чином, артха неминуче настане внаслідок попереднього застосованого методу. А у бездіяльного добробуту не буде, – так вважає Ватсьяяна. (1.2.39)

«Неминуче» – доконче. «У бездіяльного», а саме в позбавленого практики методу. «Добробут» – це процвітання. Чи можна припустити, що дія, вчинена в попередньому житті, є марною? Ні, це не так. Обидві [дії] мають взаємозалежні результати – так слід це розглядати. Як сказано:

І божественний, і людський вчинок боронить світ⁵³.

Такою була відповідь для тих, хто знається лише на божественному [захисті].

[Ватсьяяна] розповів про спірні питання щодо ками:

Не слід практикувати каму, оскільки вона завдає шкоди [для практики] більш важливих дгарми та артхи та іншим гідним [людям]. Вона породжує близькість із негідними людьми, неправильну поведінку, нечистоту та необачність людини. (1.2.40-41)

«Не слід практикувати [каму оскільки вона завдає шкоди практиці] більш важливих» [дгарми та артхи]. Кама виникає завдяки їм двом. «Завдає шкоди» через залежність від ками й через невідповідну для

⁵³ Схожа думка зустрічається в Артха-шястрі, наводимо уривок в більш широкому контексті:

1. Джерелом набуття та збереження [багатства] є спокій та старанність.
2. Старанністю є досягнення набуття початих справ.
3. Спокоєм є збереження насолоди від результатів справ.
4. Джерелом спокою та старанності є шістька засобів (śāddhiṣṭṭa): [союз (sāmbhī), війна (vīraṇa), напад (yāna), утримання позицій (āraṇa), лукавство (dvaiddhībhāva), запорука (satīgaṇa)].
5. Їхніми наслідками є нищення, перебування, примноження.
6. Вправність та невправність відносяться до людей, доля та недоля – суджені богами.
7. Адже і той вчинок, що суджений богами, і той, що належить людям, рухає світом.
8. Суджене богами непередбачуване.
9. В цьому контексті набуття бажаного результату є долею, небажаного – недолею.
10. Належне людям – передбачуване.
11. В цьому контексті формування набуття та збереження [багатства] – це вправність, а втрата – невправність.
12. Його можна розрахувати, суджене богами розрахувати не можна.

дгарми поведінку. А ще через поведінку, що протилежна здобуттю [артхи], оскільки набуття [складових] артхи не відбувається. Кама протилежна набуттю [артхи] через неналежні витрати на спиртне, а також на задоволення акторів, танцівниць та повій.

«Гідним [людям]» – тим, хто дійсно зрілий у знанні й аскезі та відмовився від прив'язаності до бажань. А негідні люди, як наприклад актори, танцюристи та співаки, діють їм [гідним людям] на шкоду. [Бажання] породжують стосунки з такими.

«Неправильну поведінку», а саме дурну поведінку, як наприклад, перелазити опівночі через огорожу, щоб потрапити на побачення.

«Нечистоту» через те, що [це], як кажуть, не призводить до чистоти.

«Необачність», іншими словами, відсутність шляхетності [через те, що чоловік є] хтивим віслюком.

А також [вона породжує] недбалість, легковажність, ненадійність і неприйнятність.(1.2.42)

«Недбалість» в цьому контексті, – це заподіювання шкоди тілу у випадку любощів з чужими дружинами тощо. «Легковажність», коли [людина] швидко піддається спокусі розпусти. «Ненадійність», [іншими словами], – недовіра, яка виникає через нещирі любощі. «Неприйнятність», тобто [коли людину] варто уникати через нечесну поведінку.

Як відомо, багато хто, будучи у полоні бажань, загинули разом зі своїми прихильниками. (1.2.43)

«Багато», тобто занепавав не хтось один, залежний від бажань. «Разом зі своїми прихильниками», в сенсі не тільки утриманцями, а і його послідовниками. А на підтвердження [Ватсьяна] сказав:

Як наприклад, цар роду Бходжі на ім'я Дандакья, згвалтувавши через жагу доньку брагмана, загинув разом із близькими та підданими. (1.2.44)

«Дандакья» – це ім'я. «Бходжа» – із сім'ї Бходжі. «Згвалтувавши», іншими словами, мав статевий акт. Адже коли він, перебуваючи на

полюванні, побачив доньку нащадка Бхрігу в ашрамі, то охоплений пристрастю поклав її на колісницю та вкрав. Повернувшись із дровами й травою, яку мав зібрати, і не знайшовши її, Бгаргава зрозумів, що сталося, і прокляв царя. Тоді його **«разом із близькими й підданими»**, накрило пісочною бурею й було знищено. Навіть в наш час те місце оспівують як ліс Дандаки.

Прихильники артхи розмірковують, як багато хто занепав, маючи залежність від ками. Як наприклад, цар богів жадаючи Ахалью, могутній Кічака – Драупаді, Равана – Сіту. (1.2.45)

«Цар богів» Індра згвалтував Ахалью. В обителі Гаутама він заволодів Ахальєю, його дружиною. А коли Гаутама повернувся з дровами та травою, що мав зібрати, Ахалья, його дружина, сховала Шякру. І вже тоді Гаутама за запрошенням увійшов в обитель разом із дружиною. Помітивши принесений для нього третій стілець та осягнувши тим йогівським поглядом прихід Індри, засумнівавшись, він спитав: «Навіщо цей стілець для мене, якщо я із жінкою тут удвох?». А побачивши за допомогою медитації, що насправді сталося, у гніві прокляв [Індру, сказавши]: «Розпадись на тисячу вульв!». Тому, хоч він і цар богів, однак через жагу потрапив у ситуацію, близьку до знищення. Навіть у наші дні не вщухає ганьба йому, як коханцю Ахальї.

Могутнім [Кічака був] через те, що мав силу тисячі слонів. Відомо, що він, маючи нестерпну жагу до Драупаді, був убитий Бхімасеною.

«Розмірковують» про те, що були знищені, [оскільки] безпосередньо це бачили, – такий достеменний засіб пізнання.

Але ж подумає дехто: «Що тут є з тих прикладів минулого»? Тож [Ватсьяна] розповів про осмислення:

Але кама має спільну характеристику з їжею: вони є причиною стійкості тіла. Також [кама] є результатом [практики] дгарми та артхи. (1.2.46-47)

«Має спільну характеристику з їжею». [Бажання за своєю природою] подібні до їжі. Як їжу слід вживати щодня заради стійкості тіла, навіть якщо це може спричинити порушення, як-от розлад травлення, так і варто практикувати каму. Але через порушення, зокрема надмірне бажання, внаслідок збільшення раджасу тіло не збережеться.

Також [кама] є результатом [практики] дгарми та артхи. Практика дгарми та артхи існує заради щастя. Якщо ними нехтувати, то в результаті це призведе лише до занедбаності та болю. Кажуть так:

Відомо, що головним для [досягнення] небес є дгарма. І жінки кращі в цьому. Для чоловіків дгарма господаря, як така, що важко уникнути, породжує зусилля щодо її [виконання].

Однак жінки через продовження потомства придатні і в цьому світі, і в тому. Одне можна сказати абсолютно точно: жінки існують задля надзвичайної насолоди.

Якщо це так, тоді настануть небажані наслідки у вигляді порушень, тому [Ватсьяяна] сказав:

Треба лише бути уважним щодо порушень. [Бо] не перестають класти [їжу] в тарілку, тому що є жебраки. І ячмінь не перестають сіяти, тому що є дикі тварини – каже Ватсьяяна. (1.2.48)

«Треба лише бути уважним». Слід лише подумати про порушення, як-от розлад травлення. [В] сутрі пропущена фраза «вживати заходів протидії». Тепер він сказав: «безумовно, кама, що має бути здійснена, десь призведе до порушень, і в цьому місці треба вжити засіб протидії щодо порушення». І серед людей такий метод існує, тому [Ватсьяяна] демонструє [це словами] «**бо не перестають**».

Кажуть так:

Безглуздим, наче трави, є народження людей, що мають відразу до задоволення. Однак слід уникати небажаних наслідків – так встановлено вчителями.

[Ватсьяяна] розповів про результат пізнання [трьох цілей], що має ознаку практики. В цьому місці варто згадати таку строфу:

*Таким чином, людина, що практикує артху каму та дгарму,
Без терен досягає безмежного щастя і в цьому світі, і в тому. (1.2.49)*

«Таким чином». Якщо спочатку виконувати артху за встановленою практикою, тоді [настане] досягнення і артхи, і ками і дгарми. «**І в цьому**

світі, і в тому», тобто в цьому житті та в потойбіччі [людина] без терен досягає щастя. З думкою «сєнс [життя] людини (puruṣārtha) для мене – це комплекс [цілей: дгарма артха та кама]» людина без жалкування досягає щастя. Адже неможливо повністю досягти мирського щастя, якщо не слідувати трьом цілям, нажаль. А через прив'язаність до нескінченних бажань не досягти [щастя] і в наступному житті. А через прив'язаність до дгарми [не досягти щастя, навіть якщо] мною-дурником передусім виконано бездоганно діло. Вважається, що не схильні до щастя – невіруючі та бездіяльні – через нестачу [навіть] однієї складової [щастя], досягають з теренами. З приводу того, що було сказано раніше – «[нехай займається трьома цілями життя, розподіляючи час так,] щоб вони підсилювали одна одну, а не заважали», – маємо підсумок у двох строфах:

*Мудрі дотримуються тих вчинків, котрі не породжують побоювання
«що буде потім» і «чи не зруйнує насолода [іншу бажану] мету?».
(1.2.50)*

*Слід здійснювати той [вчинок], який сприяє досягненню трьох цілей,
двох, або, своєю чергою, [навіть] однієї. Однак не слід [здійснювати
вчинок], що шкодить двом цілям, заради однієї. (1.2.51)*

Така друга глава «Пізнання трьох цілей» в Першому Загальному розділі «Камасутри» славетного Ватсьяяни.

«Що буде потім»? Чи зашкодить [слідування] попередній [цілі] наступній? Чи слідування попередній [цілі відбувається] коштом наступної? У цьому контексті, коли немає утиску дгарми, тоді не виникає сумніву: «що буде, якщо ціль в цій справі буде досягнута, і чи матиме це успіх?» Мудрі, знавці трьох цілей, заради практики дотримуються саме таких цілей і задоволення, де задоволення не руйнує цілі. А стосовно того, що утискає попередню [ціль, того] не дотримуються. Однак вони чинять так, що утискають наступну ціль, як та дгарма, що через пожертвування утискає артху, або опанування знання, будучи артхою, через брахмачар'ю утискає каму – такий сєнс сказаного.

Можливо, і слід виконувати [вчинок], що в [практиці] трьох цілей шкодить наступній. Однак [вчинок], що шкодить попередній [цілі], виконувати не варто через те, що вона головніша.

«Сприяє досягненню, трьох цілей». Якщо один із багатьох вчинків для досягнення цілей дгарми, артхи чи ками допомагає також виконати інші

дві цілі, його варто зробити. Ця ситуація – найкраща, оскільки пов'язана з двома [іншими цілями]. Якщо вчинок сприяє досягненню ще одній із двох інших цілей, його теж треба виконувати. Ця ситуація середня, оскільки пов'язана з однією [іншою ціллю]. Про ці обидві вже говорилося раніше. Той вчинок, що сприяє досягненню однієї своєї цілі, теж треба виконувати. Ця ситуація гірша, оскільки не пов'язана з [іншими цілями]. Наприклад: дгарма, що не пов'язана з іншими цілями – це виконання п'яти великих жертвоприношень; артха – набуття землі тощо; кама – любові з жаданою покоївкою.

Демонструючи що це не шкодить іншим цілям, Ватсьяна сказав: **«Однак не слід [здійснювати вчинок], що шкодить двом цілям заради однієї»**. Не треба робити той вчинок, що заради лише однієї своєї цілі шкодить двом. Дгарма утискає артху через надвеликі пожертвування. Утискаючи каму понадмірними практиками аскези через виснаження тіла, виникне перешкода для артхи. Поки артха така, що наче має волю над людиною, нескінченна, – вона утискає дгарму та каму. Однак коли надмірно культивується кама, то це утискає обидві [цілі], як це було у Дандаки стосовно дівчини найвищої варни та в інших. [Вчинок], який сприятиме одній [цілі] та шкодитиме іншій, слід виконувати, проаналізувавши те, [якій саме цілі він буде] шкодити: попередній чи наступний? І так було сказано раніше⁵⁴.

Цим завершується друга глава «Пізнання трьох цілей життя» в першому Загальному розділі, що водночас супроводжується тлумаченням сутр під назвою «Засіб від лихоманки» у вигляді коментаря до «Камасутри» славетного Ватсьяни, засмученого через розлуку з підступною жінкою, Яшодгари на ім'я Індрапада, дане йому вчителем.

Опубліковано 24 вересня 2024

Київ, Україна

⁵⁴ Цікаво, що в Артха-шястрі вказується відмінна від «Камасутри» позиція з цього приводу. А саме в Книзі 9.7 зазначено:

60. Артха, дгарма та кама є групою із трьох цілей.

61. З них кожна попередня є бажанішою для досягнення.

62. Не набувати артху, порушувати дгарму та сумувати – це три безглузді цілі.

63. З них кожна з попередніх є бажанішою для уникнення.

64. Набувати чи не набувати артху, виконати чи порушити дгарму, задовольнити бажання чи посумувати – такі є три сумніви.

65. З них попередній бажаніший для досягнення, ніж наступний у разі його обґрунтування.

Також наводимо погляд на це питання, зазначений в Законах Ману:

Кажуть, що добробут [настає завдяки виконанню] дгарми та артхи, [інші кажуть] – ками й артхи, [а ще кажуть] – тільки дгарми. Або що в цьому світі саме артха [призводить до] добробуту. Але справжній [добробут досягається поєднанням] трьох цілей. (2.224)

Перший Загальний розділ

Третя глава

ПЕРЕЛІК НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Тож для того, хто зрозумів [главу] «Пізнання трьох цілей життя» першим методом у досягненні ками буде опанування навчальних дисциплін, оскільки без цього безпосередня практика неможлива. Тому оголошується глава «Перелік навчальних дисциплін».

Перелік⁵⁵ [наводиться] у вигляді анотації. А детальне пояснення розглянуто в інших книгах та настановах. Демонструючи те, яким чином відбувається їх опанування, Ватсьяна сказав:

Нехай чоловік вивчає «Камасутру», а також навчальні дисципліни, які є її частиною, не зупиняючись [у вивченні] дгарми, артхи та навчальних дисциплін, які є їхньою частиною (1.3.1).

В цьому⁵⁶ контексті шруті та смриті складають навчальні дисципліни дгарми, а наука про господарювання [відноситься до] артхи. Також до складу цих двох [дгарми та артхи] входить наука про державне управління оскільки вона є засобом збереження та процвітання [філософії, «Трикнижжя»⁵⁷ та господарства],⁵⁸ а також філософія⁵⁹ оскільки вона є способом встановлення суті.

«Не зупиняючись» нехай приділяє час вивченню цих головних [напрямків]. Кожного окремо. Тим часом також **«нехай вивчає»** саме цю

⁵⁵ Перелік (samuddeśa) або метод вивчення засобом короткого найменування головних пунктів та детальне пояснення (nirdeśa) – терміни, що належать до методології вивчення науки (tantrayukti).

⁵⁶ Зазвичай, в першому реченні після сутри коментатор повторює початок сутри або цитує окремі слова з неї у вигляді окремого речення. Таким чином коментатор зазначає початок коментаря саме до цієї сутри. З міркувань уникнення повторів у даному перекладі такі цитати або опускаються або вплетені в наступне речення.

⁵⁷ «Трикнижжя» – це Рігведа, Самаведа та Яджурведа.

⁵⁸ Доданий в дужках контекст взятий з 4§ «Артхашастри» Каутільї, де детально йдеться про державне управління: ānvīkṣikītrayivārttānām yogakṣemasādhano daṇḍaḥ, tasya nītir daṇḍanītiḥ.

⁵⁹ Для слова «філософія» застосовано термін ānvīkṣikī. Всередині індійської традиції існують різні інтерпретації, що саме сюди відносити. На думку Каутільї, філософія – це санкх'я, йога та матеріалізм (sāṅkhyaṃ yogaḥ lokāyataṃ ca iti ānvīkṣikī (1.2.6)). Іншими авторами цей термін також вживається на позначення напрямку ньяї – науки про логіку, теорію пізнання, дискусії, дебатів тощо. Існують й інші інтерпретації цього терміну.

«Камасутру», та «навчальні дисципліни, які є її частиною», як, наприклад, спів та інші [мистецтва] за допомогою читання та слухання.

Жінка [нехай вивчає «Камасутру»] до статевого дозрівання (1.3.2). А як буде віддана заміж – з дозволу чоловіка (1.3.3). Вчителі кажуть, що через те, що жінки не вивчають трактати, то їхнє навчання буде марним і тут (1.3.4).

«Віддана⁶⁰ заміж», одружена, в сенсі віддана повністю. Віддача відбувається трьома способами: з думками, словами та діями. «З дозволу чоловіка», тобто коли чоловік дає згоду, тоді нехай навчається. Інакше її можуть вважати свавільною. «[Жінки] не опановують трактати», бо не придатні до текстів та неспроможні досягнути науки. «[І] тут» вчителі кажуть, що безглуздо навчати жінку науки про каму у формі [вказівки]: «це роби, а це не роби».

Однак Ватсьяяна вважає, що жінки опановують практику, а це передує [вивченню] трактату (1.3.5).

«Практику» те, що застосовують. Для жінок опанування [практики] і є метою, а для вже обізнаних [в ній] трактат опановувати не потрібно. Але коли б практика, що застосовується жінками не була оприлюднена наукою, яким же чином тоді інші можуть пояснити [її] жінкам? Тому не вірно, що навчання жінок є марним.

Насправді так відбувається не тільки в цій науці, оскільки повсюди у світі лише деякі люди знаються в трактатах, а практика стосується кожної людини (1.3.6).

[Слово] «так» стосується опанування практики. «Не тільки в цій науці», тобто в науці про каму. Слово «оскільки» вжито у значенні аргументу. Говорячи «у світі» і далі Ватсьяяна демонструє, що так відбувається в усіх науках, наприклад, в граматиці, астрології тощо. «Лише деякі люди знаються в трактатах», тобто спроможні опанувати їх. Завдяки їм пізнається практика і тими хто спроможний [пізнати трактати]

⁶⁰ Яшодгара пояснює правило утворення слова «віддана» *prattā*, наводячи сутру з Паніні 7-4-47: *niṣṭhāyām eva 'acaḥ upasargāt taḥ ' iti tattvam*. Після приставки, що закінчується на голосну (*pra-*), саме у випадку *niṣṭhā* (*суфіксу kta ma ktavat 1-1-26*) маємо [додати] -t, така суть.

і тими, хто неспроможний, бо «[практика] стосується кожної людини». Опанування практики головніше за опанування трактату, хоча якщо пізнати трактат, то в результаті цього будуть знання і стосовно практики.

Та основою для практики є саме трактат, навіть [про який відомо] віддалено (1.3.7).

«Навіть [про який відомо] віддалено» оскільки пізнання трактату відбувається з опорою на людину яка його знає. Завдяки Традиції, навіть малодоступний «трактат» є основою. Спочатку хтось один, знаючи трактат пізнає і практику, а від нього [вже вчиться] інший. Від того ще інший. Щодо цього Ватсьяна наводить приклад:

Оскільки існує граматика, то жерці, навіть необізнані в ній, застосовують в ритуалах заміну одного слова іншим⁶¹ (1.3.8).

Обміркувавши невстановлений сенс слова, що лунає відбувається нормування «заміни одного слова іншим». Про заміну слова шляхом використання іншої словникової форми, роду, вимови, йдеться в граматиці. Тому це граматика. «Жерці, навіть необізнані в ній» «застосовують в ритуалах» ту заміну слів, суть котрої [передана] Традицією. Як, наприклад, основне застосування [мантри звучить так]: «Слід роздавати освячену вогнем жертовну їжу у восьми посудинах». А відмінним [від основного] застосуванням буде наступним: «Той, хто прагне сакрального знання, нехай роздає сонячну жертовну їжу». Оскільки ознака дії така, що [їжу] слід роздавати, то вказуючи на сонце, тут відбувається заміна слів: «наче освячену вогнем, сонячну жертовну їжу нехай роздає».

Оскільки існує астрологія, то [навіть необізнані в ній люди] виконують ритуали в сприятливі дні (1.3.9).

Навіть необізнані в астрології люди, звідкись дізнавшись [як правильно], «виконують ритуали» в дні [визначені] наукою, тому саме вона є основою.

⁶¹ «Заміну одного слова іншим» – для цього вжито спеціальний термін «ñha».

Так само конюхи та погоничі слонів, навіть не знаючи науки, приборкують коней і слонів (1.3.10).

Не вивчаючи трактатів ні про лікування слонів та коней, ні [інших трактатів] про слонів, вони [все одно] годують, приручають тощо. Тож навіть тут трактат є основою.

Та не вірно, що в цьому випадку лише трактат, навіть про який [відомо] віддалено, є доречною ілюстрацією. Однак теж саме і у звичайному житті. Тому Ватсьяна сказав:

Оскільки існує цар, навіть якщо він далеко, люди також не порушують правила. Це теж саме (1.3.11).

[Говориться] «далеко» через те, що [звідти] його не видно. Існує урегулювання оскільки він у будь-якому питанні наводить порядок. Через страх перед царем, люди не вчиняють проти правил. «**Це теж саме**», тобто порівняння підходить для пояснення.

З іншого боку деяким жінкам також належить опановувати трактати, тому Ватсьяна сказав:

Та відомо ж, що розум спокусниць (gaṇikā), а також дочок царів та можновладців просякнутий наукою (1.3.12).

Їх розум просякнутий, тобто відточений наукою. Можновладці – це васали або сюзерени, у яких багато майна.

Інакше, ознака цієї [науки] така, що вона має практикуватися у спосіб дресування слонів.

Жінці слід таємно опановувати практику [ками] та трактат [повністю або хоча б] частково від певної довіреної людини (1.3.13).

«Від певної» від якої [жінка отримує] обидва знання: і щодо практики і щодо трактату. «Довіреної», тобто від гідної довіри, щоб не соромитись. Жінка з обмеженим розумом, яка неспроможна опанувати трактат, нехай [опановує] «практику». А розумна, спроможна його опанувати, нехай

[вивчає] «трактат». Та, жінка, яка має середні розумові здібності нехай «опановує» трактат частково [а саме] розділ про любові.

Нехай молода дівчина таємно, наодинці практикує шістдесят чотири мистецтва, виконуючи вправи (1.3.14).

«Шістдесят чотири» [оскільки] існує шістдесят чотири [мистецтва]⁶². Нехай практикує те, що було вивчено до статевого дозрівання. «Таємно», щоб не соромитись. «Наодинці» за відсутності вчителя.

Щодо того, ким може бути довірена [людина], Ватсьяна сказав:

А от наставниками молодих дівчат [можуть бути]:

прийомна сестра, яка виросла разом з нею і вже кохалася з чоловіком; або подруга, яка має такий самий досвід та з якою можна безпечно поспілкуватись; сестра матері, яка також [кохалася з чоловіком] близького [з матір'ю] віку; досвідчена покоївка, якій можна довіряти і яка може замінити тітку; старчиха з якою були близькими раніше; а також сестра оскільки [на неї] можна покластися (1.3.15).

Слова «а от» [вжиті] щоб вказати на відмінність, бо чоловікам легко знайти вчителів через [те, що вони] незалежні. «Вже кохалася з чоловіком», тобто вже переживала пристрасть і є розуміння [щодо цього]. «Прийомна сестра», дитина матері. Оскільки вона «виросла разом з нею», то їй можна довіряти. Таким є перший наставник.

Або подруга, котра мала «такий самий досвід», а саме секс з чоловіком. «Безпечно [поспілкуватись]», тобто їй можна довіряти, бо між ними дружнє спілкування. Така друга [наставниця].

«Близького [з матір'ю] віку», тобто рівна за роками, [бо до неї] гідно мати прихильність та довіру. Слово «також» вживається у значенні «такий самий досвід». «Сестра матері» – тітка. Така третя [наставниця].

«Якій можна довіряти», на яку можна покластися. «Яка може замінити [тітку]», наче тітка. Її вважають сестрою матері. «Досвідчена покоївка» з багатим життєвим досвідом. Така четверта [наставниця].

⁶² Саме число 64 має не стільки фактичне значення, як міфічне. Навіть в рамках цього тексту мистецтв згадується більше. Окрім того, в цьому коментарі та серед дослідників існують різні інтерпретації як саме проявлялося на практиці те чи інше мистецтво. Як, наприклад, сьоме мистецтво «[розкладання] квітів на постільну білизну» або двадцять друге «спритність в роботі» тощо.

«[З якою] була близькою раніше», яка заслуговує довіри. До якої ще давно виникла прихильність. «Старчиха» будь-яка, що живе на милостиню та вправно пересувається по країні. Така п'ята [наставниця].

«А також сестра», саме найстарша. Тоді вона може кохатися з іншим чоловіком в присутності старшої сестри, оскільки довіряє їй. Такою є шоста [наставниця].

[Далі] йдеться про пізнання «Камасутри» та навчальних дисциплін, які є її частиною. Зараз будуть коротко перелічені навчальні дисципліни про які йдеться в іншому трактаті⁶³, а саме шістдесят чотири основних мистецтва. Двадцять чотири серед яких пов'язані з діями, а саме:

1. спів (gītam); 2. танці (nrtyam); 3. гра на музичних інструментах (vādyam); 4. вміння писати (lipiññanam); 5. промовисто говорити (vacanam sa udāram); 6. живопис (citravidhiḥ)⁶⁴; 7. облицювання (pustakarma); 8. вирізання [тілаків] з листя (patracchedyam); 9. [плетіння] квіткових гірлянд (mālyavidhiḥ); 10. кулінарне мистецтво (āsvādyavidhānam); 11. перевірка коштовностей (ratnaparīkṣā); 12. шиття (sīvyam); 13. акторська майстерність (raṅgaparīññanam); 14. виготовлення аксесуарів [для театру] (upakaraṇakriyā); 15. метрологія (mānavidhiḥ); 16. обізнаність в засобах для існування (ājīvaññanam); 17. лікування тварин (tiryagyonicikitsitam); 18. обізнаність в оманливій поведінці шахраїв (māyākṛtaṃ rāṣaṇḍasamayajñānam); 19. кмітливість в іграх (krīḍākauśalam); 20. розуміння світського життя (lokaññanam); 21. спостережливість (vaicakṣaṇyam); 22. [вміння робити] масаж (saṃvāhanam); 23. прикрашати тіло (śarīrasaṃskāraḥ)⁶⁵; 24. експертність (viśeṣakauśalam).

Двадцять [мистецтв] пов'язані з азартними іграми. Серед них п'ятнадцять тих, що не стосуються живих істот, а саме⁶⁶:

1. āyuhprāptiḥ; 2. гра в кості (akṣavidhānam); 3. лихварство (rūpasamkhyā); 4. kriyāmārgam; 5. розуміння суті (bījagrahaṇam); 6. обізнаність у грі з фішками (naṇajñānam); 7. karaṇādānam; 8. citrācitravidhiḥ; 9. gūḍharāśiḥ; 10. tulyābhihāraḥ; 11. kṣipragrahaṇam; 12.

⁶³ Хоча тут згадано про інший трактат, але в доступних сьогодні джерелах вони не згадуються. І цей твір єдине джерело. В сутрі 1.3.17 Ватсьяна називає даний перелік мистецтв «мистецтва з Панчали», оскільки вони були там проголошені. Панчала – історичний регіон в міжріччі Ганги та Ямуни вже згадувався в сутрі 1.1.10. Саме звідси походить один із вчителів традиції вчення про каму – Бабгру.

⁶⁴ Або тут йдеться про вміння користуватися магічними засобами.

⁶⁵ Або тут може йтися про очищення тіла.

⁶⁶ Далі, в коментарі до 16 сутри, Яшодгара, коментуючи список мистецтв Ватсьяни, теж каже про азартні ігри і те, що їх поділяють на ті, що стосуються живих істот та ні. Але приклади ігор наводить інші. В цьому ж списку лише «гра в кості» та «затуманити голову обманом» мають аналог у списку Ватсьяни. Про переважну кількість інших ігор немає ніяких згадок у доступних текстах, та і їх назва зустрічається лише тут, в коментарі до «Камасутри». Тому, поки не трапиться контекстний вжиток, такі ігри ми залишаємо без перекладу.

anuprāptilekhā smṛtiḥ; 13. agnikramah; 14. затуманити голову обманом (chalavyāmohanam), а також 15. grahadānam.

П'ять [мистецтв, що стосуються азартних ігор що] пов'язані з живими істотами:

1. поставити [живих істот поруч] (upasthānavidhiḥ); 2. битва (yuddham); 3. [змагання з] крику (rutam); 4. підводити [живих істот один до одного] (gataṃ) а також 5. [змагання в] ритмічному русі.

Шістнадцять [мистецтв] стосуються ліжка, а саме:

1. розуміти настрій чоловіка (puruṣasya bhāvagrahaṇam); 2. проявити свої емоції (svaśāgaprakāśanam); 3. допускати до різних частин тіла (pratyāṅgadānam); 4. догляд за нігтями та зубами (nakhadantayorvicārau); 5. знімання паска, що підтримує одяг (nīvīśraṃsanam); 6. невимушено торкатися прихованих [місць тіла] (guhyaśya saṃsparśanānulomyam); 7. майстерність щодо оргазму (paramārthakauśalam); 8. збуджуватись (harṣaṇam); 9. [підтримувати] задоволення на одному рівні (samānārthatākṛtārthatā); 10. збуджувати (anuprotsāhanam); 11. діяти ніжно або жорстко (mṛdukrodhapravartanam); 12. утримуватися від справжньої жорсткості (samyakkrodhanivartanam); 13. заспокоїти розгніваного (kruddhaprasādanam); 14. піти [коли інший] заснув (suptaparityāgaḥ); 15. поведінка під час нічного сну (caramasvāpavidhiḥ); 16. зберігання таємниці (guhyagūhanam).

Чотири мистецтва – вищі, а саме:

1. плачучи, зв'язувати обіцянкою коханого (sāśrupātaṃ gamaṇāya śāraṇam); 2. виконання своїх обіцянок (svaśāpathakriyā); 3. супроводжувати [коханого] в дорозі (prasthitānugamanam); 4. розглядати [кохану людину] знову і знову (punaḥ punarnirīkṣaṇam). Такі основні шістдесят чотири мистецтва.

Розповідають про [те, що існує] п'ятсот вісімнадцять мистецтв подібних до цих, тобто таких, що засновані на подібному. [Практику тих мистецтв] у цьому переліку, що пов'язані з діями та азартними іграми здебільшого починають з дитинства.

[Ватсьяна теж] називає перелік шістдесяти чотирьох [мистецтв], класифікувавши їх іншим чином. Але ті, що стосуються ліжка та вищі мистецтва розглядаються переважно у складі додаткових дійств⁶⁷. Тож варто знати, що існують шістдесят чотири подібних мистецтва з Панчали про які ще буде нагода розповісти.

⁶⁷ В коментарі до сутри 1.1.86 йшлося що цей трактат має два положення: основне та додаткове дійство. Додаткове – це спосіб за допомогою якого зближуються чоловік та жінка. Про них ще йтиметься далі.

Далі Ватсьяна оголосив шістдесят чотири доцільних [мистецтва]:

1. спів (gītam); 2. гра на музичних інструментах (vādyam); 3. танці (nṛtyam); 4. живопис (ālekhyam); 5. вирізання тілаки (viśeṣakacchedyam); 6. розкладання рису, квітів та їжі (taṇḍulakusumavalivikārāḥ); 7. [розкладання] квітів на постільну білизну (puṣpāstaranam); 8. фарбування зубів, одягу та [різних] частин тіла (daśanavasanaṅgarāgaḥ); 9. мощення підлоги дорогоцінним камінням (maṇibhūmikākarmam); 10. застеляння ліжка (śayanarasanam); 11. гра на водних музичних інструментах (udakavādyam); 12. бризкати водою (udakāghātaḥ); 13. застосування магії (citrāḥ sa yogāḥ); 14. мистецтво плетіння квіткових гірлянд (mālyagrathanavikalpāḥ); 15. мистецтво закріплювати [на голові] квіткові прикраси та вінки (śekhara-kāpīḍayojanam); 16. мистецтво вбиратися (nepathyaprayogāḥ); 17. мистецтво прикрашати вуха (kaṇṇapatra-bhaṅgāḥ); 18. виготовлення парфумів (gandhayuktiḥ); 19. виготовлення прикрас (bhūṣaṇayojanam); 20. чаклунство (aindra-jālāḥ); 21. засоби Кучумари⁶⁸ (kaucumārāḥ sa yogāḥ); 22. спритність в роботі (hastalāghavam); 23-24. приготування різноманітних овочів, юшки та страв, а також виготовлення напоїв, соків, підсилювачів смаку та лікерів (vicitraśāka-yūṣabhakṣya-vikārakriyā, pānakarasarāgāsava-yojanam); 25. шиття голкою (sūcivānakarmāṇi); 26. гра нитками (sūtrakriḍā); 27. гра на лютні та барабані (vīṇāḍamarukavādyāni); 28. розгадування загадок (prahelikā); 29. віршування (pratimālā); 30. скороговки (durvācaka-yogāḥ); 31. декламування книг (pustakavācanam); 32. знання драми та оповідань (nāṭakākhyāyikādarśanam); 33. [мистецтво] завершувати строфу (kāvyasamasyāpūraṇam); 34. мистецтво плетіння полотна з очерету (paṭṭikāvetravānavikalpāḥ); 35. токарна справа (takṣakarmāṇi); 36. теслярство (takṣaṇam); 37. архітектура (vāstuvidyā); 38. перевірка монет та коштовного каміння (gūryaratnaparīkṣā); 39. металургія (dhātuvādaḥ); 40. обізнаність щодо джерел кришталю та його інкрустації (maṇirāgākarajñānam); 41. садівництво (vṛkṣāyurveda-yogāḥ); 42. влаштування боїв баранів, півнів та перепілок (meṣakukkuṭalāvaka-yuddhavidhiḥ); 43. вчити говорити папуг та дроздів (śukasārikāpralāpanam); 44. майстерно виконувати натирання, масаж та доглядати за волоссям (utsādane saṃvāhane keśamardane sa kauśalam); 45. утаємничена розповідь (akṣaramuṣṭikākathanam); 46. використання незрозумілої мови (mlecchitavikalpā); 47. знання мов різних регіонів (deśabhāṣāvijñānam); 48. прикрашання колісниць квітами

⁶⁸ Кучумара – один з попередніх до Ватсьяни вчителів про каму. Його ім'я згадується в сутрі 1.1.17 де йдеться, що він промовив розділ «Про таємне» на основі якого Ватсьяна потім склав 7 розділ «Камасутри».

(puṣpaśakaṭikā); 49. знання прикмет (nimittajñānam); 50. створення транспортних засобів (yantramātrkā); 51. запам'ятовування (dhāraṇamātrkā); 52. спільне читання (saṃpāthyam); 53. відновлення віршів подумки (mānasī kāvyakriyā); 54. знання словників (abhidhānaśaḥ); 55. знання просодії (chandojñānam); 56. літературна творчість (kriyākālaḥ); 57. вводити в оману (chalitakayogāḥ); 58. мистецтво носити одяг (vastragopanaṇi); 59. різноманітні азартні ігри (dyūtaviśeṣāḥ); 60. гра в кості (ākāṣakrīdā); 61. ігри для дітей (bālakrīdanakāṇi); а також осмислення таких галузей знань як 62. мистецтво етикету (vainaṇyikīṇi), 63. мистецтво перемагати (vaijayaṇyikī) та 64. фізична культура (vyāyāṇikī) – ось шістдесят чотири навчальні дисципліни, які є частиною цілого [знання] «Камасутри» (1.3.16).

Чотири [мистецтва], а саме: спів, гра на музичних інструментах, танець та живопис здебільшого пояснені у своїх встановлених трактатах. Проте, [тут теж] про них коротко йдеться:

1. «Спів».

«Слід розуміти чотири компоненти співу: мелодію, композицію, ритм та уважність»⁶⁹.

2. «Гра на музичних інструментах».

«Музичні інструменти [поділяються на ті, що виготовлені]: виключно з металу, дерева, каменю чи глини, як, наприклад, гонг; обтягнуті шкірою, як барабан; струнні, як лютня та духові, як флейта»⁷⁰.

3. «Танці».

«[Говорячи] коротко, танець це: положення рук та ніг (karaṇa⁷¹); рухи та положення інших частин тіла (aṅgaḥāra⁷²); обставини (vibhāva⁷³); почуття [самого виконавця] (bhāva⁷⁴); зовнішній прояв почуття (anubhāva⁷⁵); та почуття, яке виникає у глядача (rasa⁷⁶)».

⁶⁹ Gāndhārvaveda трактат, де розглядається спів.

⁷⁰ Гра на музичних інструментах, а також драматичне мистецтво і танець розглядаються в трактаті Бгарати «Нат'яшастра» (Nāṭyaśāstra).

⁷¹ 108 класичних караṇa зображені в храмі Шиви Натараджі в місті Чідамбарам південної Індії.

⁷² Існує тридцять два різновиди aṅgaḥāra. Karaṇa та aṅgaḥāra в поєднанні створюють стиль танцю.

⁷³ Vibhāva буває двох типів: ālambana і uddīpana. Ālambana vibhāva означає фундаментальні елементи, наприклад, чоловіка і жінку. Uddīpana vibhāva – це елемент, який викликає хвилювання, наприклад, місячна ніч, весняний сезон, вечірній вітерець тощо.

⁷⁴ Описується дев'ять базових почуттів (bhāva): любов (rati), веселість (hāsa), журба (śoka), гнів (krodha), бадьорість (utsāha), страх (bhaya), відраза (jugupsā), здивування (vismaya) і спокій (śama).

⁷⁵ Наприклад, сором'язливість, усмішка, подих тощо.

⁷⁶ Те почуття (bhāva), що випромінює актор, переживається глядачем як rasa. Їх існує дев'ять різновидів, відповідно до почуттів що випромінює актор: śṛṅgāra, hasya, karuṇa, raudra, vīra, bhayānaka, bīvatsa, adbhuta і śānta.

Танець присутній у двох напрямках: драматичне мистецтво (nāṭya) та професійний танець (anāṭya). Кажуть що:

«Драматичне мистецтво – це імітація подвигів жителів неба, світу смертних або підземного світу. Професійний танець належить танцюристам».

Однак слід знати, що в іншому трактаті їх зазначено окремо щоб пояснити відмінність драматичного мистецтва від танцю.

4. «Живопис».

«Існує шість аспектів живопису: розрізнення форми, вимірювання пропорцій, застосування емоцій та естетики, подібність [до зображуваного] та застосування кольорів».

[Практика] цих [чотирьох мистецтв] пробуджує почуття в інших [людях] та приносить задоволення самому собі.

5. «Вирізання тілаки».

Тілака – це особлива позначка, яка наноситься на чоло. Її вирізали у різних формах з листочків берези (bhurja) та інших [дерев]. [Це мистецтво] ще називається «вирізання [тілаки] з листочків», і [щодо нього] насправді Ватсьяяна ще скаже: *«Нехай надсилає вирізані листочки, які [передають] різні наміри»⁷⁷*. Заради поваги до жінок слід розуміти особливості позначки, бо їм це дуже приємно.

6. «Розкладання рису, квітів та їжі».

Розкладання в храмах Сарасваті чи Камадеви на вимощених дорогоцінним камінням підлогах, непошкоджених рисових зерен різних кольорів, як акт поклоніння [божеству]. Також [це мистецтво про] розкладання сплетених квітів різних кольорів заради пуджі, також як акт поклоніння [божеству], наприклад, як на Шивалінгам. Саме ж плетіння є частиною [мистецтва] «плетіння гірлянд», та оскільки тут характерною особливістю є акт поклоніння, то це мистецтво зазначається окремо⁷⁸.

7. «[Розкладання] квітів на постільну білизну».

Це саме розсипання різнобарвних квітів, наприклад, зшитих голкою. Інше розуміння [цього мистецтва], як «[створення] клумб» (ruṣraśayanam), наприклад, в спочивальні, священному місці чи в альтанці.

8. «Фарбування зубів, одягу та [різних] частин тіла».

Слово «фарбування» застосовується до кожного [напряму]. В цьому контексті фарбування частин тіла або їх очищення здійснюється

⁷⁷ Ймовірно, що аналогом цього мистецтва в наш час є валентинки.

⁷⁸ Ймовірно, vali-vikāra (або bali-vikāra) стосується розкладання їстівних продуктів для підношення божеству, хоча Яшодгара цю частину мистецтва не коментує.

шафраном тощо. [Це мистецтво також] називається «способи фарбування» (gañjanavidhiḥ). Оскільки для жінок надзвичайно важливо прикрашати зуби та подібне, тож, заради поваги [до них, потрібно] про це знати.

9. «Мощення підлоги дорогоцінним камінням».

[Мощена] дорогоцінним камінням підлога, тобто інкрустована земля. Мощення відбувається шляхом розколювання смарагдів та інших видів коштовного каміння. В спеку на такій підлозі можна попити та відпочити.

10. «Застеляння ліжка».

Застеляння ліжка [здійснюється] з огляду на погоду, наявність пристрасті, відчуженості чи нейтрального [стану], а також залежно від того, чи перетравилася їжа.

11. «Гра на водних музичних інструментах».

Музичний інструмент, що застосовується у воді, як, наприклад, тугаја⁷⁹.

12. «Бризкати водою».

Бризкання водою [здійснюється] шляхом виприсккування руками чи спеціальними засобами. Обидва мистецтва: [гра на водних музичних інструментах і бризкання водою], входять до складу ігор у воді.

13. «Застосування магії».

Це різноманітні засоби [навести] нещастя, [спричинити] сивину чи [втрату] органу чуття тощо. Такі цілі виникають через злість внаслідок обману з боку іншої [людини]. Ватсьяна розповість про них в [сьомому розділі] «Про таємне», але оскільки Кучумара⁸⁰ їх не назвав в мистецтві «Засоби Кучумари», [тож тут] про них йдеться окремо.

14. «Мистецтво плетіння квіткових гірлянд».

Мистецтво плетіння гірлянд, наприклад, з квітів які очищені від листя, для вшанування богів, а також для вбрання.

15. «Мистецтво закріплювати [на голові] квіткові прикраси та вінки».

Існує «мистецтво плетіння», проте закріплювати [квіткові прикраси] – це інше мистецтво. Щодо нього, то квіткові прикраси носять на маківці голови шляхом встановлення тримача. А вінки, сплетені у формі кола – користуючись дерев'яними [шпильками]. Розташування квітів різних

⁷⁹ Різновид барабана.

⁸⁰ Згідно сутрі 1.1.17 Кучумара був одним із вчителів ками та тим, хто розлого пояснив питання сьомого розділу «Камасутри». Також його іменем називається двадцять перше мистецтво «засоби Кучумари» в якому йдеться про магію.

кольорів – це і є закріплення. Про розташування [квіткових прикрас] неодмінно йдеться заради поваги, оскільки обидва ці [мистецтва] є головними у складі вбрання світської людини.

16. «Мистецтво вбиратися».

Прикрашати зовнішність тіла одягом, квітковими гірляндами [тощо] з огляду на місце і час задля краси.

17. «Мистецтво прикрашати вуха».

Особливо прикрасити вуха, наприклад, [сережками] зі слонової кістки або мушлі з ціллю [красиво] вбратися.

18. «Виготовлення парфумів».

Застосування [цього мистецтва] широко відоме і роз'яснюється у своєму встановленому трактаті⁸¹.

19. «Виготовлення прикрас».

Прикраси, що використовуються бувають двох видів: *saṃyojya* та *asaṃyojya*. В цьому контексті виготовлення [прикрас] типу *saṃyojya* – це [нанизування] кристалів, перлин, коралів [на нитку], як, наприклад, намисто з одного ланцюжка (*kaṇṭhikā*) чи 1008 (*indracchanda*). *Asaṃyojya* – це створення браслетів, сережок тощо. Ці обидва [види прикрас] є частиною вбрання. Однак [мистецтво] «виготовлення прикрас» не стосується [прикрашання] тіла, про це стає зрозумілим саме завдяки «мистецтву вбиратися».

20. «Чаклунство».

Чаклунство – це засоби які спантеличують, як, наприклад, споглядання війська в оселі богів. Вони описані в трактаті «*Indrajāla*» та інших.

21. «Засоби Кучумари».

Засоби Кучумари [застосовуються] як засіб досягти те, що недосяжно іншими методами, наприклад, зробити [некрасиву людину] красивою.

22. «Спритність в роботі».

Легкість рук у кожній справі заради економії часу. [Це мистецтво інтерпретується також як вміння] спритно забрати [якийсь] предмет заради розваги або щоб здивувати.

23-24. «Приготування різноманітних овочів, юшки та страв», а також «виготовлення напоїв, соків, підсилювачів смаку та лікерів».

Їжа поділяється на чотири види: тверда, м'яка, напіврідка та рідка. В цьому контексті м'яка їжа – це, наприклад, рис та гарнір. Приготування

⁸¹ Про виготовлення парфумів йдеться в трактаті «*Bṛhatsaṃhitā*» *Varāhamihira* у 77 розділі.

гарніру, зазвичай, важко пізнати, тому Ватсьяяна вказує в цій сутрі на овочі як найкращі для гарніру інгредієнти. Кажуть, що існує десять видів овочів:

«Відомо, що овочі бувають десяти видів: коренеплоди, листя, молоді пагони, бруньки, плоди, стебло, пагін, шкірка, цвітіння та шипи».

Рідка їжа буває двох видів: приготована на вогні та ні. В цьому контексті перша ще називається юшкою. Вона теж буває двох видів: приготована з настоєм бобів та подібного та приготована з відварів.

Тверда їжа – це ласощі тощо. Приготування цих різноманітних [страв] здійснюється на вогні.

Рідка їжа приготована без вогню також буває двох видів: змішана та ні. Змішана їжа, своєю чергою, буває розчинена у воді та нерозчинена. Розчинена у воді [рідка їжа] називається «напій» і готується шляхом поєднання води з патокою, тамариндом тощо. Нерозчинена у воді [їжа] називається «соком». Він готується шляхом поєднання пальмових чи бананових плодів з екстрактом рослин.

Використовуючи слово «лікер», Ватсьяяна вказує на змішану [рідку їжу]. Саме такого виду лікер готується завдяки змішуванню [та буває] слабкий, середній та міцний.

Вказуючи на «**підсилювачі смаку**» Ватсьяяна інформує про напіврідку їжу, оскільки, кажуть, що вона буває трьох видів:

«Знавці підсилювачів смаку знають, що вони мають солоний, кислий чи гострий смак, трохи змішаний із солодким та бувають напіврідкі, [у вигляді] порошку та рідкі».

Ці чотири види кулінарного мистецтва пояснені задля стійкості тіла. Щоб продемонструвати способи приготування [їжі] наводиться класифікація: [приготована] на вогні та без вогню. Наприклад, овочі, в цьому контексті, готуються на вогні, а напої – без. Оскільки [якби не ця класифікація], то інакше варто було казати «кулінарне мистецтво». Та через цей поділ на способи приготування, відомі два види кулінарного [мистецтва]. І хоча воно одне, через вплив цієї [класифікації, тут] йдеться про два види готування.

25. «Шиття голкою».

Шиття голкою, тобто з'єднання за допомогою голки. Воно буває трьох видів: пошиття, штопання та декорування. Перший вид, в цьому контексті, стосується, наприклад, верхнього одягу. Другий – порваного. Третій – ковдри, постільної білизни та подібного. Це мистецтво добре відоме.

26. «Гра нитками».

Тим чи іншим способом показувати нитками алюзії, загадки тощо. Також це про те, як порізавши або спаливши [нитки] показувати їх знову цілими завдяки розміщенню на пальцях. [Ще до цього мистецтва відноситься] зображення божественної сім'ї та подібного. Такого роду [мистецтво] застосовується саме для гри.

27. «Гра на лютні⁸² та барабані».

Хоча струнні музичні інструменти входять до складу [мистецтва гри на] музичних інструментах, проте, лютня є найважливішою. Щодо гри на барабані, то їй обов'язково потрібно [вчитися] з дитинства оскільки це важко опанувати. Тоді, звуки, що лунають будуть сприйматися зрозуміло.

28. «Розгадування загадок».

[Це мистецтво] широко відоме серед людей як гра та змагання.

29. «Віршування».

Відоме як «останній склад» це [мистецтво практикується] заради гри та змагання. Як кажуть:

«Те називається «віршуванням», коли у відповідь один одному вони читають вірші, об'єднуючи останній склад [попереднього вірша з наступним]».

30. «Скоромовки».

Коли вимовляються [слова], що мають складне звучання та значення – це називається скоромовкою. Вони застосовуються заради гри та змагання.

Приклад [скоромовки] з «Дзеркала поезії»⁸³:

«Той, хто надприродною силою вістря зуба колись швидко підняв догори землю, що знаходилася у воді, хто знищує ворогів богів, хто дійсно має вшановуватися жерцями, у кого на знаменах [той, хто поїдає] змій, нехай він захищає нас!»⁸⁴

[Іншими словами] сенс у цього такий: «надприродною силою вістря зуба колись» – за давніх часів; «швидко» – миттєво; «землю» – край; «що знаходилася у воді» – у підземному світі, «підняв» – підкинув вгору;

⁸² Цікавий опис лютні зустрічаємо в Айтарея-араньяка 3.2.5:

«Отже, як відомо, ця лютня є божественною, та лютня, зроблена людьми, є її подобою. Як у тієї є головка, так є голова й у цієї. Як у тієї є черевко, так є звучання у цієї. Як у тієї є язик, так є орган мови у цієї. Як у тієї є струни, так є пальці у цієї. Як у тієї є тони, так є голосні у цієї. Як у тієї є дотики, так є приголосні у цієї. Як та є носійкою звуку та натягнутою, так і ця є носійкою звуку та натягнутою. Як та є вкритою волоссяною шкірою, так і ця є вкритою волоссяною шкірою. Адже раніше лютню насправді вкривали волоссяною шкірою».

⁸³ Твір «Дзеркало поезії» Дандіна («Kāvyādarśa» Daṇḍin) вірогідно дійшов до нас лише частково. У сучасному виданні цієї цитати ми не знаходимо. У передмові до іншого твору Дандіна «Авантисундарі» 1954 р. Махадева Шастрі робить припущення, що коли Яшодгара писав коментар на «Камасутру» в «Дзеркалі поезії» існував розділ, присвячений мистецтвам – Kalāpariccheda.

⁸⁴ *daṁṣṭrāgrarddhyā prāgyo drākṣmāmambvantahsthāmuccikṣepa | devadhruṭkṣiddhyṛtvikstutyoyuṣmānso'vyātsarpātketuḥ ||* Накопичення приголосних створює складність вимови. Мова йде про Вішну.

«ворогів богів» – асурів; «хто знищує» – вбиває їх; «дійсно» – вжито, щоб витримати розмір вірша; «має вшановуватися жерцями» – брагманами; «[той, хто поїдає] змії» – Гаруда; «у кого на знаменах» цей [Гаруда].

31. «Декламування книг».

Мелодійне декламування актором та іншими поезії, що міститься в книгах, з інтонацією відповідно до почуттів, які мають з'явитися у слухача (gasa), як, наприклад, симпатія (śṛṅgāra). [Декламування виконується] щоб викликати почуття у слухача, а також заради свого задоволення.

32. «Знання драми та оповідань».

Знання, тобто розуміння драми, оскільки вона широко представлена у прозових та віршованих поетизованих творах, а також [знання] оповідань, оскільки вони переважають серед прози. Це мистецтво не називається «знанням поетизованих творів», а містить назви жанрів через повагу до [них]. Кажуть що існує десять видів драми:

«Існують [такі] різновиди мистецтва драми: nāṭaka, aṅka, vīthī, tīāmr̥ga, ḍīma, bhāṇa, vyāyoga, samavakāra, prabhasana».

33. «[Мистецтво] завершувати строфу».

«Завершувати»⁸⁵ збирати разом. «Строфа», як, наприклад, шлока; «завершувати строфу» сенс такий, [потрібно доповнити] четверту частину строфи (rāda). Завершення строфи [практикується] заради гри та змагання. Приклад наводиться в «Дзеркалі поезії»:

āśi āsan janayati rāja-mukhya-madhya' iti /

Цю частину вірша з [книги] «Подорожі Вішну» розділу «Книга про намагання» потрібно поєднати з трьома іншими частинами і таким чином незавершена строфа буде доповнена.

Ось три частини [разом з першою]:

«Через стурбованість, він швидко зібрав серед провідних царів зразки коштовностей в трьох світах заради полону Вішну, який прийшов до міста Двірада з посланням, що було організовано оточенням Дгритарашири»⁸⁶.

⁸⁵ В наступних реченнях Яшодгара пояснює граматичне утворення слова «завершувати» або «складати» – samasyā, оскільки зазвичай при подібному словоутворенні перша голосна має бути у сильному ступені. Для цього він цитує Кашіку до сутри Паніні 6.4.146: 'saṃjñāpūrvako vidhir anityaḥ' – Правило не є сталим, якщо йому передують визначення. Тут ввідді першого складу не відбувається через непоширеність форми. Є й інше пояснення, що ця форма походить від іншої основи, тому Яшодгара наводить ще одну сутру Паніні 3.3.113: 'kr̥ya-lyuṭo bahulam' – Суфікси kr̥ya та lyuṭ вживаються різноманітно. Тобто ввідді не відбувається внаслідок різноманітного вживання: sama «повний» + суфікс kyap + вставка suk; або приставка sama «разом» + as «спрямовувати» + суфікс kyap або pyat.

⁸⁶ dautyena dviradapuraṃ gatasya viṣṇorbandhārthaṃ prativihitasya dhārtarāṣṭraiḥ | rūpāṇi trijagati bhūtimanti ropādāśvāsāñjanayati rājamukhyamadhya ||

Тут Дурйодгана та інші влаштували нараду, щоб схопити Вішну. Вони швидко зібрали всі види коштовностей у трьох світах серед зібраного народу, такого як Рама, Карна та провідних царів, що привезли вантажі.

[Саме останні] ці шість мистецтв починаючи з «розгадування загадок» пов'язані з майстерністю володіння словом переважно застосовуються і тому зібрані тут.

34. «Мистецтво плетіння полотна з очерету».

Мистецтво плетіння з очерету полотна для [виготовлення, наприклад] ліжка чи сидіння. Мистецтво плетіння є загальновідомим.

35. «Токарна справа».

Дії на токарному верстаті з предметами із простих матеріалів.

36. «Теслярство».

Робота тесляра заради виготовлення ліжок, стільців тощо.

37. «Архітектура».

Застосовується для будівництва домів.

38. «Перевірка монет та коштовного каміння».

Монети це карбовані гроші, як, наприклад, дінара. Коштовне каміння – алмаз, кришталі, перлина тощо. Перевіряти їх на якість, недоліки та вартість – це частина справи.

39. «Металургія».

[Інша назва] «геологія», оскільки це [мистецтво] є засобом знання видобутку, очищення, сплавлення глини, каменів, дорогоцінних камінів та руд з метою прибутку.

40. «Обізнаність щодо джерел кришталю та його інкрустації».

Розуміння інкрустації кварцу та кришталю з метою [виготовлення] прикрас, а також місць зародження рубінів, кришталю тощо заради прибутку.

41. «Садівництво».

Різноманітні заходи щодо лікування, вирощування та догляду [за рослинами] прибудинкового саду.

42. «Влаштування боїв баранів, півнів та перепілок».

Це організація азартних ігор з живими істотами, що здійснюється заради гри та змагання. В цьому мистецтві організація битви складається

з чотирьох частин, як, наприклад, наближення [живих істот один до одного].

43. «Вчити говорити папуг та дроздів».

Оскільки папуги та дрозди, які навчені говорити людською мовою, декламують красномовні вирази та переказують повідомлення.

44. «Майстерно виконувати натирання, масаж та доглядати за волоссям».

Догляд буває двох видів: стопами та руками. У цьому мистецтві «натиранням» називається [саме] те, що здійснюється стопами, а «доглядом за волоссям» – виконання руками масляного масажу голови (abhyāṅgākarma). Мистецтво називається саме так, оскільки волосся стає доглянутим завдяки масляному масажу. Натиранням вважається і догляд за іншими частинами тіла. Волосся згадується тут, щоб зауважити значущість [цього догляду]. Майстерність в ньому потрібна, щоб привабити іншого.

45. «Утаємничена розповідь».

«Утаємничена», тобто прихована, наче жменя складів. Це [мистецтво буває двох видів]: з використанням слів, та без. Коли воно застосовується із використанням слів, то це називається akṣaramudrā⁸⁷. Таким чином, розповідь виконується як для обговорення прихованих тем, так і для того, щоб стисло [переказати] книгу. Вчитель Равігупта присвятив цьому окрему главу в поемі «Перемога світла місяця»⁸⁸, там сказано:

«Не розуміючи вислів ākṣaramudrā, що за розміром в кілька сутр все ясне робить важко зрозумілим, в якому багато фраз, він потопав в океані слів».

Щодо цього наводиться приклад:

‘me-vṛ-mi-ka-siṃ-ka-tu-vṛ-ḍha-ma-kum-mī

mū-ḍha-śa-bān-su-śa-ka-ni-ḍha-ka-ā-vyāḥ |

phā-cai-vai-jyai-ā-śrā-bhā-ā-kā-mā-pau-mā sa eva ||

Сенс вірша такий, що у першому рядку названі знаки зодіаку починаючи з Овна⁸⁹. У другому рядку, вказуються характерні особливості сонячних знаків, починаючи від точки сходу Сонця: тіло, багатство, спорідненість, родичі, син, ворог, супутник життя, руйнування, обов’язок,

⁸⁷ Буквально «печатка літер», або «мудра складів».

⁸⁸ Candraprabhāvijaya.

⁸⁹ Кожен склад є першим в найменуванні знаків зодіаку: meṣa (Овен), vṛṣa (Телець), mithuna (Близнюки), karkata (Рак), siṃha (Лев), kaṇṇā (Діва), tulā (Терези), vṛścika (Скорпіон), dhanu (Стрілець), makara (Козоріг), kumbha (Водолій), mīna (Риби).

активність, надходження, витрати⁹⁰. В останній частині [вірша вказуються] місяці, починаючи з Пхалгуна⁹¹.

[Коли це мистецтво застосовується] без використання слів, то воно називається «bhūtamudrā». Розповідь із застосуванням цього [мистецтва] використовується для обговорення прихованих тем. Кажуть що:

«Існує сім класів мудри: mūṛti, kiśalaya, chatā, cārī, patāṅkikā, patākā та aṅkiśatidra. Пальці позначають літери⁹², а голосні до них розташовані на суглобах пальців. Завдяки їх об'єднанню [створюється] належна літера. [Такий спосіб] відомий як bhūtamudrā».

Своєю чергою буде розглянута й інша bhūtamudrā, що згадується в поемах.

46. «Використання незрозумілої мови».

Незрозуміла мова це така, що [наче] складається зі справжніх слів, але через перестановку складів стає незрозумілою. Застосовується для обговорення прихованих тем. Існує багато її різновидів, про які розповідали попередні вчителі, як, наприклад:

«Якщо замінити короткі та довгі голосні, носові та шиплячі на приголосні, то [мову] буде важко зрозуміти. [Такий різновид незрозумілої мови] називається Каутільєвська».

[Інший різновид] під назвою «mūladevīya» [полягає в тому, що] «а» змінюється на «ка», «kha» на «ga», «ca» на «ṭa», «ta» на «pa» а «ya» на «śa». Інші літери залишаються без змін.

[І ще один приклад, де] те, що складно написане, написане [саме так] для втаємничення:

grahanayanavasiśametaṃ śaḍānanākhyāni sāgarā munayaḥ ।

jvalanāṅgaṃ tukaśṛṅgaṃ durlikhitaṃ gūḍhalekhyam idam ॥⁹³

Існують також й інші способи, які можна зустріти.

47. «Знання мов різних регіонів».

⁹⁰ mūrti, dhana, sahaja, bāndhava, suta, śatru, kalatra, nidhana, dharma, karma, āya, vyāya.

⁹¹ Місяці, що відповідають знакам зодіаків: phālguna, caitra, vaiśākha, Jyaiṣṭha, āṣāḍha, śrāvaṇa, Bhādra, āśvina, Kārtika, Mārgaśīrṣa (тобто Agrahāyana), Pauṣa, Māgha.

⁹² Санскритська абетка складова. Позначення кожної приголосної за замовчуванням містить також голосну фонему «а». Якщо потрібно вказати іншу голосну, то для цього вказують додатку графему.

⁹³ Ймовірно тут йдеться про числа. Індійці часто застосовують якесь поняття в сенсі числа, яке з ним пов'язане. І хоча більшість слів вкладаються в цю гіпотезу, проте не всі. Так, graha – це дев'ять планет, paṇa – два ока, vasu – вісім богів, sāgara – чотири океани, muni – сім мудреців, jvalana – три види жертвового вогню, aṅga – шість частин тіла (голова, руки, груди, бокові сторони, талія, стопи).

Для того, щоб пояснити речі, які не варто розголошувати, а також для ведення справ з цими регіонами.

48. «Прикрашання колісниць квітами».

Використання квітів задля прикрашання колісниць.

49. «Знання прикмет».

Прикмета – це пошук натяків, що відповідають [певним] характеристикам, в результаті чого з'являється знання про [настання] хороших та поганих подій. Це мистецтво застосовується також для того, щоб відповісти тому, хто [приходить] із запитанням.

«У тебе будуть любощі з такою-то жінкою!» – так звучать [пророцтва] подій, що у більшості випадків викликають сміх у Ками. Про знання прикмет сказано у загальних рисах.

50. «Створення транспортних засобів».

Науку про конструювання транспортних засобів, які працюють за допомогою живої істоти або без, [а саме]: уāna (слони, коні, колісниць, карети), udaka (транспортні засоби пов'язані з водою або маніпулюванням рухом води) та saṅgrāma (транспортні засоби призначені для війни) промовив Вішвакарман.

51. «Запам'ятовування».

Існує підручник, де йдеться про запам'ятовування почутої книги. Кажуть, що:

«Предмет (vastu), лексика (koṣa), зміст (dṛavya), характеристика (lakṣaṇa) і висновок (hetu) – такі п'ять компонентів є суттю настанови щодо запам'ятовування».

52. «Спільне читання».

Застосовується заради гри та змагань. В цьому мистецтві один декламує попередньо вивчений напам'ять текст, а другий, не чувши його раніше, так само декламує разом з ним⁹⁴.

53. «Відновлення віршів подумки».

Думка виникає в голові (manas). [Це мистецтво] буває двох видів, те, що застосовуються у видимий [спосіб] та невидимий. Щодо першого виду: дехто записує вірш, вказуючи приголосні літери у вигляді, наприклад, синіх лотосів, поєднуючи їх з анусварою та вісаргою де вони й мають бути для того, щоб сенс [вірша] був не проявленим. А інший читає [його, відновлюючи] склади завдяки практиці щодо мори, сандг, лігатур, пробілів

⁹⁴ Це вміння повторити вірш дослівно одразу після прослуховування, що вірогідно, доводить заслугу і геніальність другого виконавця.

між словами, просодії, поєднання слів тощо. Таким чином цей спосіб мистецтва стосується видимого [способу].

Однак коли [дехто лише] почувши оголошене та здогадавшись як було до цього, декламує так само послідовно, тоді це мистецтво буде стосуватися невидимого [способу].

Це мистецтво ще називається «ākāśamānasī». Обидва [його способи] застосовуються заради гри та змагання.

[Наступні три мистецтва стосуються] створення поезії на санскриті, пракриті чи народних мовах. Це широко розповсюджено.

54. «Знання словників».

Як, наприклад, [словник] Utpalamālā.⁹⁵

55. «Знання просодії».

[Вчителі, як, наприклад] Rīṅgala виклали знання стосовно просодії.

56. «Літературна творчість».

[Це мистецтво про] правила складання віршів [та вміння використовувати] поетичні прикраси, саме такий тут сенс.

Ці три мистецтва є частиною створення поезії (kāvyakriyā) та [практикуються] щоб розуміти вірші інших [поетів].

57. «Вводити в оману».

Щоб одурманити іншого. Кажуть що:

«[Дехто], застосовуючи [грим та перевтілюючись] в різних богів, демонструє когось іншого – це приклад [мистецтва] вводити в оману.

Ваянанда, [прийнявши] іншу форму, надприродну та завдяки [отриманій] могутності підступившись до Кічаки, обманув [її], як Шурпанакха Раму».

58. «Мистецтво носити одяг».

Одягнутись так, щоб навіть якщо сильно рухатись, одяг не відкривав місця на тілі, які не мають бути показані. [Також це про вміння] носити пошкоджений одяг так, наче він непошкоджений. [А ще] одягти на основне вбрання щось незначне, наприклад, пасок.

59. «Різноманітні азартні ігри».

⁹⁵ Йдеться про знання лексики, синонімів, роду слів.

Цей вид азартних ігор стосується неживих предметів⁹⁶. Сюди відносяться добре відомі азартні ігри як muṣṭī, kṣullaka та інші разом з їх п'ятнадцятьма компонентами, як, наприклад, удача.

60. «Гра в кості».

[Іншими словами] гра в кубики. Хоча [вона] теж вважається азартною грою, але тут знову про це йдеться через повагу [саме до цієї гри]. Або [про неї згадується окремо] через її популярність. Або через складність, оскільки навіть Нала та Юдгіштхіра програли, бо не знали секретів цієї гри.

61. «Ігри для дітей».

Дитячі ігри, як, наприклад, з будинком, м'ячем чи ляльками, застосовуються заради близького [спілкування] з дітьми.

Таким чином описані шістдесят одне мистецтво.

62. «Мистецтво етикету».

Норми етикету застосовуються як до своєї поведінки, так і до поведінки іншого. Про належні манери існують підручники. Це [мистецтво] також стосується дресування слонів та інших тварин.

63. «Мистецтво перемагати».

Мистецтво перемагати стосується звичаї, [наприклад, у змаганнях чи війні] та має надприродні та людські [методи]. Надприродні, в цьому контексті, це непоборні [методи]. Людські – це знання про різні види військової зброї.

64. «Фізична культура».

Фізична культура – це виконання [різних] вправ, наприклад, під час полювання.

Ці три [мистецтва] складають основу життя, сприяють вдосконаленню та захисту себе. Шістдесят чотири [мистецтва] є частиною повного [знання] «Камасутри». У разі їх відсутності «Камасутра» була б неефективна.

Існують й інші шістдесят чотири мистецтва з Панчали (1.3.17). Ми розповімо про їхнє застосування слідом [за цим в розділі] «Про любові» оскільки вони є сутністю ками (1.3.18-19).

⁹⁶ Азартні ігри поділяються на ті, де застосовують живих істот, як, наприклад, сорок друге мистецтво «влаштування боїв баранів, півнів та перепілок» та ті, що стосуються неживих предметів, як, наприклад, це п'ятдесят дев'яте мистецтво та наступне шістдесяте.

«[Мистецтва] з Панчали», [бо вважається, що вони] походять з Панчали, оскільки були проголошені там. «Шістдесят чотири [мистецтва]» це навчальні дисципліни які є частиною [знання про каму], якщо ними займатися, знання буде ефективним. «Про їхнє [застосування]», [про застосування мистецтв] з Панчали. «Слідом [за цим]» «ми розповімо» поступово, відповідно до теми в розділі «Про любові». «Оскільки вони є сутністю ками», бо шістдесят чотири мистецтва це власне буття [ками]. Однак через те, що застосування [згаданих] вище шістдесяти чотирьох мистецтв розглянуто в іншому розділі, тут йдеться [про це] лише коротко задля констатації їх як частини [знання].

Ватсьяна розповів про результати опанування мистецтв:

Повія (veśyā) яка досягла успіху [в цих мистецтвах] і має добру вдачу, красу та чесноти отримує звання «спокусниця» (gaṇikā) та почесне місце в товаристві людей (1.3.20).

Її завжди шанує цар та прославляють добродішні люди. До неї звертаються з проханнями, прагнуть підійти, вона стає прикладом для наслідування (1.3.21).

Освічена в мистецтвах донька царя або високопосадовця підкорює своїй волі чоловіка навіть [якщо у нього] гарем з тисячі жінок (1.3.22).

Вона зможе жити щасливо завдяки цим знанням навіть у розлуці з чоловіком, чи якщо потрапила у скрутне становище, [чи якщо вимушена бути] в іншій країні (1.3.23).

«Яка досягла успіху [в цих мистецтвах]», завдяки цим мистецтвам вона підвищує свій соціальний клас. [Зветься] «повія» здебільшого для того, щоб продемонструвати її знання. «[Має] добру вдачу», а саме хороший вроджений характер. «Красу» – зовнішній вигляд та фігуру. Про «чесноти» коханки йтиметься в «Розділі про повій». [Щодо] «звання «спокусниця»: маючи загальну назву «повія», вона отримує особливе звання «спокусниця». Через ці визначальні ознаки вона отримує «почесне

місце в товаристві людей», її запрошують на збори. Спокусницю⁹⁷ не зневажають. «[Її завжди] шанує цар» дарами у вигляді парасольки, золотого глечика та подібного. «Прославляють добродішні люди», тобто звеличують її через надзвичайну майстерність в мистецтвах. [Вона] гідна, наслідуванню [і тому] «до неї звертаються з проханнями» ті, хто прагне настанов щодо мистецтв. «Прикладом для наслідування» наче Девадатта⁹⁸ вона стає вказівником для розумних [людей] які прагнуть пристрасі. «Освічена в мистецтвах» вміє співати та подібне. «[Навіть якщо у нього в] гаремі тисяча жінок» [тут йдеться] метафорично про велику кількість жінок. «[Підкорює] своїй волі», тобто [робить] підвладним собі.

«У розлуці з чоловіком» коли чоловік [знаходиться] далеко. «Якщо потрапила у скрутне становище», [наприклад, стала] вдовою. Залишивши свою країну через приниження, навіть в іншій країні «вона зможе жити щасливо», даючи настанови щодо знань [про мистецтва].

Стосовно чоловіків, Ватсьяна сказав:

Красномовний та вправний у лестогах чоловік, який майстерно володіє мистецтвами, навіть буди незнайомцем, швидко завойовує розум жінок (1.3.24).

Привабливість виникає саме завдяки опануванню мистецтв. Однак, слід зважати на місце та час, [роздумуючи] демонструвати мистецтво чи ні. (1.3.25).

«Красномовний чоловік», тобто балакучий [на теми], пов'язані саме з мистецтвами, не інакше, бо саме в такому випадку він справить враження інтелігентного. «Вправний у лестогах», тобто [вміє] зробити приємно завдяки своїй розвинутості [яка була досягнута] шляхом опанування мистецтв. «Навіть буди незнайомцем», тобто незнаним. «Завойовує розум» захоплює. «Швидко» не потребує [багато] часу.

«Саме завдяки опануванню» жінкою чи чоловіком [мистецтва], внаслідок [його] застосування виникає привабливість. Сенс сказаного у тому, що артха запобігає бідності, а кама – призводить до відомості.

Щодо питання [чи демонструвати мистецтво, слід] брати до уваги «місце та час». «Демонструвати» [мистецтва варто] в тій місцевості, де є

⁹⁷ Хоча в тексті простежується чітке розмежування між назвами «повія» (veśyā) та «спокусниця» (gaṇikā), але саме в цьому місці, не дивлячись на те, що за контекстом йдеться про «спокусницю» вжито слово «повія».

⁹⁸ Девадатта – ім'я спокусниці про яку йдеться у творі Vividhatīrthakalpa.

майстерна в мистецтвах інтелігенція і [люди] хочуть влаштовувати заходи та подібне. «**Чи ні**», але якщо в регіоні немає інтелігенції, або тут панує неприязнь до якостей [митців], або для інтелігенції [настали] лихі часи тоді демонстрацію [мистецтв слід] призупинити. Інакше їх сприйняття може призвести до шкідливих наслідків.

Тут закінчується третя глава «Перелік навчальних дисциплін» у першому загальному розділі «Камасутри» славетного Ватсьяяни.

Цим завершується третя глава «Перелік навчальних дисциплін» в першому Загальному розділі «Камасутри» славетного Ватсьяяни, що водночас супроводжується тлумаченням сутр під назвою «Засіб від лихоманки» у вигляді коментаря Яшодгари, на ім'я Індрапада, дане йому вчителем, який був засмучений через розлуку з підступною жінкою.

Опубліковано 23 липня 2025

Київ, Україна